

PRZEGLĄD HISTORYCZNO OŚWIATOWY

Kwartalnik
Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego
poświęcony
dziejom oświaty i wychowania

Rok XLI 1—2 (159—160) 1998

WROCLAW • WARSZAWA • KRAKÓW
ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1998

RADA REDAKCYJNA

RENATA DUTKOWA, JÓZEF KRASUSKI, LECH MOKRZECKI, RYSZARD ORŁOWSKI,
KAROL POZNAŃSKI, TADEUSZ RADZIK, JAN ZACIURA

REDAKCJA

MARIAN WALCZAK (redaktor naczelny)

STANISŁAW MAUERSBERG, JÓZEF MIĄSO, KAMILA MROZOWSKA,
TADEUSZ W. NOWACKI

SEKRETARZ REDAKCJI

TADEUSZ SUBERLAK

REDAKTORZY WYDAWNICTWA

ALEKSANDRA TERESA KULCZYCKA, WIESŁAWA MALINOWSKA

Publikacja finansowana przez Komitet Badań Naukowych

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

BOLESŁAW GRZEŚ: Szkolnictwo i nauka w Słowacji w latach 1939—1945	5
EDYTA WOLTER: Kształcenie i doskonalenie nauczycieli szkół rolniczych organizowane przez administrację szkolną w Drugiej Rzeczypospolitej	25

MATERIAŁY

ANETA NIEWĘGŁOWSKA: Niektóre problemy dotyczące działalności Macierzy Szkolnej w Czechosłowacji	37
ALFONS BOBOWIK: Oświata i szkolnictwo w Litwie Środkowej (1920—1922) . . .	57
JÓZEF MALECKI: Gimnazjum i Liceum 3 Dywizji Strzelców Karpackich 2 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie	69
ELWIRA J. KRYŃSKA: Funkcja duchowa i edukacyjna „Orla Białego” (grudzień 1941 — sierpień 1942)	85
RYSZARD STANKIEWICZ: Słuchacze studiów nauczycielskich	101

SYLWETKI

Franciszek Januszek (1922—1996) — ELWIRA J. KRYŃSKA	121
---	-----

RECENZJE

Urszula Perkowska, Studia i kursy zawodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868/69—1938/39 — oprac. FRANCISZEK ZIEMSKI	127
Julian Dybiec, Polska Akademia Umiejętności 1872—1952 — oprac. FRANCISZEK ZIEMSKI	130
S. J. Pastuszka, R. Turkowski, Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. S. Staszica w Ostrowcu Świętokrzyskim (1906—1996) — oprac. MARIAN BANASZEK . .	132

NOTY

Z dziejów Almae Matris Vilmensis, Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego; Leszek Zasztowt, Kresy 1832—1864, Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej — oprac. HANNA MARKIEWICZ	137
--	-----

BOLESŁAW GRZEŚ
Warszawa

SZKOLNICTWO I NAUKA W SŁOWACJI W LATACH 1939—1945

O stanie edukacji i nauki na ziemiach słowackich w latach poprzedzających utworzenie I Republiki Słowacji (14 marca 1939 r.) wypowiedzieliśmy się przed rokiem¹; natomiast sprawom kształcenia i nauki w Słowacji w latach 1939—1945 zamierzamy poświęcić poniższe rozważania.

Samodzielny organizm polityczno-państwowy powstał w wyniku dążeń części Słowaków najpierw do autonomii, a następnie do niepodległości. Dążeniom tym sprzyjały zawirowania polityczne wywołane w Europie przez III Rzeszę Niemiecką Adolfa Hitlera. Słowacja usamodzielniała się w swym narodowym byciu, gdy inne państwa i narody padały pod ciosami faszystowskich Niemiec. Nie wnikając w okoliczności zaistnienia niepodległej — przynajmniej teoretycznie — Słowacji, należy stwierdzić, że był to akt sprawiedliwości dziejowej i fakt urzeczywistniający pragnienia kilku pokoleń Słowaków.

Słowacja zmieniała i modyfikowała zastany porządek prawny dostosowując go do ideologii państwa chrześcijańsko-narodowosocjalistycznego i statusu całkowicie uzależnionego od hitlerowskich Niemiec satelity. Przede wszystkim edukacja miała urzeczywistniać nową ideologię, szkolnictwo — jak podkreślał minister Jozef Sivak (pełnił tę funkcję od stycznia 1939 r. do początków września 1944 r.) — miało wychować człowieka nowego typu. Na podłożu filozofii chrześcijańskiej miała nastąpić synteza wiary-religii z wiedzą-rozumiem, serca i rozumu, dobra i piękna. Według ministra człowiek nowego typu to osoba moralna i cnotliwa (religijna), pracowita, szanująca autorytety świeckie i kościelne i pokorna wobec nich, myśląca narodowo i świadoma tego, że miejsce Słowacji w Europie to miejsce u boku Niemiec. Takie umiejscowienie u boku wielkiego protektora godziło w związki z Czechami i innymi sąsiadami. To odpowiadało przywódcom i części Słowaków, a Niemcom

¹ „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1997 nr 1—2, s. 35—61.

ułatwiała wygrywanie zadawnionych konfliktów dla realizacji swoich planów europejskich. Nowa ideologia była programem jedynej działającej w Słowacji partii politycznej tj. HSLS (Hlinkova Slovenska Ludova Strana), uzasadniała dokonanie „odczechizowania” nie tylko kadrowego i pozwalała „nadwornym” ideologom i historykom wyjaśnić wiele kwestii, dla których brak było racjonalnych argumentów. Odwoływali się wtedy do Boga, który „zagoi wszystkie rany i naprawi wszystkie krzywdy”. Czołową pozycję wśród ideologów—historyków i politologów zajmowali František Hrušovský i Štefan Polakovič. F. Hrušovský wychwalał wszystko, co było antyczeskie, gloryfikował A. Hitlera, S. Polakovič zaś uzasadniał panujący porządek ustrojowy nazywając go „demokracją elitarną”, w której władzę sprawują silne jednostki z ludu i od nich przechodzi ona na najlepszych. Słowacki nacjonalizm to system totalitarny wzbogacony chrześcijańskim solidaryzmem. Sekretarz generalny HSLS dr Pavol Opuštil przekonywał nauczycieli szkół średnich, że wszystkie impulsy wychodzą z lokalnych organizacji partyjnych i w tym rozumieniu naród słowacki stanowi sam o sobie².

Narodowy socjalizm słowacki otrzymał odpowiednią podbudowę i obudowę organizacyjną i prawną wzorowaną (w większości przypadków) na rozwiązaniach w hitlerowskich Niemczech, chociaż już przed 1933 r. istniały analogiczne rozstrzygnięcia. Np. w 1923 r. A. Hitler utworzył Sztafety Ochronne NSDAP (Die Schutzstaffeln der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei) jako osobistą ochronę i w tym samym roku powstały oddziały Rodobraný przy HSLS jako służba ochronna i porządkowa na zebraniach i uroczystościach słowackich. Podobny charakter miała i spełniała zbliżone zadania Korporacja Porządkowa (Poriadatelsky zbor). Kontynuatorką Rodobraný była Hlinkova Garda, która działała jako organizacja paramilitarna (w ramach HSLS). Do HG mogli należeć tylko mężczyźni. W jej ramach działała Hlinkova Mladež (HM), a należeli do niej zarówno chłopcy, jak i dziewczęta w wieku 6—20 lat z podziałem na grupy wiekowe. W hitlerowskich Niemczech działały podległe NSDAP organizacje młodzieżowe. Cele i zadania słowackich i niemieckich organizacji były zbliżone lub identyczne. Miały one wychować oddanych państwu i narodowi obrońców, pielęgnować ducha koleżeństwa, dbać o tężyznę fizyczną, uprawiać i rozwijać sport. Formy i metody wychowawcze w HM przypominały stosowane w Hitler Jugend. Pozdrowienia, umundurowanie, dyscyplina, bezgraniczne posłuszeństwo wobec przłożonych, pielęgnowanie przyjaźni niemiecko-słowackiej, parady i pochody z werblami i śpiewem itp. miały miejsce także w organizacjach słowackich³.

² J. Matej, *Školska výchova za takzvaného slovenskeho štátu*, Bratislava 1958, s. 1—18, 143—144 i 148. *Pat rokov slovenskeho školstva 1939—1943*, oprac. zbiorowe Bratislava 1944, Wstęp do opracowania. „Slovenska Pravda” z 28 października 1944 r.

³ „Zvesti”, r. III, z. 8, 1940. Zarządzenie z 4 lipca 1940 r., s. 181—183. *O Hlinkovej Garde a Hlinkovej Mladeži*, „Zvesti”, r. III, z. 1, 1940. Rozporządzenie z mocą ustawy z 21 grudnia 1939 r. O Hlinkovej Garde.

Każdy obywatel utrzymujący się z pracy lub emerytury miał obowiązek należenia do jednej z ustalonych ustawą organizacji w ramach Słowackiej Społeczności Pracującej (Slovenska Pracujúca Pospolitost-SPP), która wchodziła w skład HSLS. Również w ramach HSLS utworzona została organizacja studencka pod nazwą Stowarzyszenie Studentów Szkół Wyższych (Sdrženie Vysokoškolskeho Studentstva), do którego zobowiązani byli należeć wszyscy słowaccy studenci⁴.

Niemcy obywatele Słowacji zamiast NSDAP mieli własną Deutsche Partei, a w jej ramach zamiast SS i SA jak w Rzeszy mieli w Słowacji Ochotnicze Sztafety Ochronne (Freiwillige Schutzstaffeln-FS), a młodzież studencka Deutsche Studentenschaft a odpowiednikiem HJ Deutsche Jugend⁵.

Już w 1939 r. minister szkolnictwa wprowadził swoim zarządzeniem jednolity tekst modlitwy przed lekcjami i po zajęciach szkolnych dla szkół publicznych, zawodowych i średnich. W 1943 r. zarządził, aby „...wychowanie było przesiąknięte duchem moralno-religijnym” i „każdy uczeń ma świadomie wypełniać swoje obowiązki religijne [...] czcić symbole, a przede wszystkim krzyż”. Uczniowie zobligowani zostali uczestniczyć pod nadzorem profesorów w niedziele i święta w mszy. Zakazano dyskusji religijnych oraz udziału w zebraniach politycznych. Niemiecki kult wodza (Führera) zastąpiono w Słowacji kultem autorytetów, a przede wszystkim twórcy HSLS ks. Andreja Hlinki oraz jego wiernego ucznia i następcy, przywódcy danego przez opatrność, prezydenta Republiki ks. dr. Jozefa Tiso⁶.

W maju 1939 r. ministrowie spraw wewnętrznych i sprawiedliwości Vojtech Tuka i dr Fritz wydali zarządzenie nakazujące usunięcie Żydów ze służb publicznych⁷.

Należy wspomnieć, że już kilka dni po proklamowaniu niepodległości Republika Słowacji zawarła z Rzeszą Niemiecką układ, na mocy którego w artykule 1 stwierdzono: „Rzesza Niemiecka przejmuje ochronę nad polityczną niezawisłością państwa słowackiego i integralnością jego terytorium”. W tym celu utworzona została w zachodniej i północnozachodniej Słowacji strefa ochronna (*Schutzzone*), która stała się za zgodą rządu słowackiego enklawą Wehrmachtu. Słowacja zobowiązała się organizować własne siły

⁴ „Zvesti”, r. V, z. 6, 1942, s. 163—165. Ustawa o Słowackiej Społeczności Pracującej z 6 maja 1942. „Zvesti”, r. V, z. 9, 1942, s. 403—404. Statut SPP. „Zvesti”, r. V, z. 6, 1942, s. 165—166. Ustawa o Stowarzyszeniu Studentów Szkół Wyższych z 6 maja 1942 r.

⁵ „Zvesti”, r. II, z. 11, 1939, s. 505—506. Zarządzenie z 27 września 1939 r. o utworzeniu Freiwillige Schutzstaffeln. „Zvesti”, r. V, z. 8, 1942, s. 257. Ustawa z 5 czerwca 1942 r. o Deutsche Studentenschaft.

⁶ Słowackie Archiwum Narodowe (cyt. Sl. A. N.), sygn. 15145, poszyt 10, różne materiały Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. *Nowa Encyklopedia Powszechna*, t. 4, s. 255. „Zvesti”, r. III, z. 10, 1940, s. 223—224. Zarządzenie MŠaNO z 27 sierpnia 1949 r. o wystroju miejsc urzędowych krzyżem, godłem i portretem prezydenta oraz zarządzenie z 6 września 1949 r. o oficjalnym portrecie prezydenta. „Zvesti”, r. II, z. 12, 1930, s. 730. Modlitwy przed lekcjami i po lekcjach dla uczniów szkół publicznych, średnich i zakładów nauczycielskich.

⁷ „Zvesti”, r. II, z. 7, 1939, s. 238—240. Zarządzenie z 16 maja 1939 r. o usunięciu Żydów ze służb publicznych.

zbrojne w ścisłej współpracy z rządem niemieckim. Traktat miał obowiązywać przez 25 lat. Współpraca kulturalna Słowacji z Niemcami i jej satelickimi sojusznikami jak Rumunią, Bułgarią, Hiszpanią, Chorwacją i Włochami wyraźnie wskazują na orientację ideologiczną i polityczną państwa słowackiego⁸.

Ideologią państwa słowackiego był narodowy socjalizm wsparty nieograniczonymi wpływami kościoła katolickiego, rasizm, kult wódza, uległość wobec Niemiec i antybolszewizm. Wszystkie przedsięwzięcia były podporządkowane programowym celom HSL. Celom tym podporządkowane były także wszystkie przekształcenia organizacyjne, zmiany programów i treści nauczania.

Struktura systemu kształcenia w latach 1939—1945 w Słowacji nie odbiegała w zasadzie od przejętej z poprzednich okresów i obejmowała następujące typy szkolnictwa: 1) przedszkola zwane też szkołami matczynymi, 2) szkoły ludowe o zróżnicowanym stopniu organizacyjnym, 3) szkoły wydzielone zwane też miejskimi, 4) gimnazjum jako jednolita szkoła średnia, 5) zakłady nauczycielskie przekształcone w akademie nauczycielskie, 6) szkoły zawodowe w tym przemysłowe, handlowe i szkoły dla dziewcząt, 7) szkoły mniejszości narodowych i 8) szkoły wyższe. Dokonane i dokonywane w omawianym okresie zmiany i przekształcenia sprowadzały się do innego podporządkowania placówek edukacyjnych ich organizatorom świadczącym na utrzymanie szkół, do wyznaczania innych celów i zadań wychowawczych, zmian programów i treści nauczania oraz kanonu lektur i książek dla dzieci i młodzieży. Przeobrażenia te podporządkowane były realizacji przyjętej ideologii i polityki nowego państwa.

Jedną z pierwszych decyzji ministra szkolnictwa był zakaz koedukacji w szkołach średnich i zakładach nauczycielskich. Dziewczęta miały kształcić się w odrębnych szkołach średnich lub oddzielnych klasach umieszczonych w wyodrębnionej części budynku, ale pod jedną dyrekcją. Zakaz koedukacji został rozciągnięty także — chociaż nie tak rygorystycznie — na szkoły wydzielone przez powoływanie oddzielnych dziewczęcych i oddzielnych chłopców.

Nie było obowiązku posyłania dzieci w wieku 3—6 lat do ochronek zwanych też szkołami matczynymi (*materska škola*). Rodzice ponosili opłaty za realizowane w tych placówkach wychowanie, niezależnie czy to państwowych, czy prywatnych. Większości rodziców nie było stać na tego rodzaju świadczenia. Zresztą miejsce kobiety matki w Słowacji to dom i troskliwa opieka i wychowanie dzieci. W 1943 r. było 209 przedszkoli z 247 oddziałami, do których uczęszczało 11 217 dzieci. W następnym roku było 130 przedszkoli słowackich ze 137 oddziałami i 7313 dziećmi. Godzi się zauważyć, że niemieckich placówek było w 1944 r. 105 ze 108 oddziałami i 3785 dziećmi. Dane liczbowe świadczą o dużym zainteresowaniu mniejszości niemieckiej tą formą opieki wychowawczej, w czym szczególna inspiratorska i organizatorska

⁸ „Zvesti”, r. III, z. 11, 1940. „Vertrag über das Schutzverhältnis zwischen dem Deutschen Reich und dem Slowakischen Staat, Wien, den 18 März 1939. Berlin den 23 März 1939.

rola przypadła Deutsche Partei. Istotną zmianą wprowadzoną przez Ministerstwo Szkolnictwa było ujednoczenie od stycznia 1942 r. uprawnień placowych wszystkich wychowawczyń przedszkoli tak placówek państwowych, jak i prywatnych⁹. W dalszych rozważaniach nie będziemy wracać do spraw przedszkoli, lecz zajmiemy się najpierw sprawami ogólnymi występującymi w całym okresie, a następnie w kolejności, tak jak przeprowadzano przekształcenia.

Z ostrą krytyką spotkała się literatura wydana przed 1939 r. przede wszystkim z tego powodu, że nie trafiała w swej treści do świadomości młodzieży, że była amoralna, bezideowa i obojętna narodowo. Do bibliotek szkolnych według zarządzenia ministra szkolnictwa mogły trafić tylko książki zaakceptowane przez MŠaNO, a dzieło mogło być zatwierdzone, jeśli było wartościowe w duchu chrześcijańsko-narodowym, wychowujące, bez treści antypaństwowych lub obrażających moralność publiczną, nie mogło być wymierzone w swej treści przeciw innym narodom lub wyznaniom. Ministerstwo Szkolnictwa opublikowało w 1940 r. pierwszy wykaz 358 książek, które należało usunąć z księgozbiorów. Kolejne wykazy ukazywały się w następnych latach. Wśród książek szkodliwych wychowawczo znalazł się tak poczytny tytuł jak *Robinson Crusoe* autorstwa Defoe. Minister wydał wytyczne, ustalając kierunki ideowe, którym powinno odpowiadać dzieło literackie dla młodzieży. Wytyczne te miały obowiązywać przede wszystkim autorów i tłumaczy. Chrześcijańskie charaktery miały się wykształcać pod wpływem życiorysów świętych, poetów, wynalazców i uczonych. Dziewczętom nie należało pokazywać jako wzorów do naśladowania dramatycznych żywotów pańienek, córek bogaczy. W okresie czterech lat ukazało się 170 nowych tytułów, które odpowiadały tym kryteriom¹⁰.

Podręczniki szkolne musiały być dostosowane do zmienionych warunków politycznych oraz założeń i celów wychowawczych. Minister szkolnictwa zobowiązał inspektoraty szkolne, dyrektorów i zespoły nauczycielskie szkół do przeprowadzenia rewizji podręczników i zdecydowania, które z nich w całości nie wychowują w duchu chrześcijańsko-narodowym. Zalecenia wskazywały, aby w pierwszej kolejności usunąć wszystkie informacje o Czechosłowacji przostawiając tylko wiadomości o Słowacji i ziemiach słowackich. Nowe podręczniki musiały się mieścić w ścisłych ramach ideologii państwowej, były często wadliwe metodycznie, zawierały czasem prymitywne stwierdzenia, wyolbrzymiały zasługi niektórych osób w powstaniu niepodległej Słowacji, co było półprawdą. Gloryfikowały A. Hitlera za pomoc, jakiej udzielił Słowakom zabezpieczając im wolną przyszłość. W latach 1939—1943 ukazało się 140

⁹ Sl. A. N. poszyt 9, akta Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Sprawy szkolnictwa. Raport z 7 lutego 1944 r. *Pät rokov...*, s. 267—270. J. Matej, *Školska...*, s. 62.

¹⁰ „Zvesti”, r. III, z. 2, 1940, s. 34. „Zvesti”, r. II, z. 4, 1939, s. 130—131. „Zvesti”, r. IV, z. 2, 1941, s. 55 i 383—403. „Zvesti”, r. V, z. 4, s. 236—240. „Zvesti”, r. VI, z. 4, 1944, s. 209—212. *Pät rokov...*, s. 151—161. Sl. A. N. sygn. 20511, 20515, 20103, 16054, 16249, 15850, 45837. „Książki i podręczniki”. W 1942 r. MŠaNO wydało instrukcję (27 stron maszynopisu) ze wskazaniem książek do wycofania z księgozbiorów oraz zaleceniem książek zatwierdzonych do zakupu.

nowych podręczników w tym głównie do nauczania języka słowackiego, języka niemieckiego i historii. Dla gimnazjum i akademii nauczycielskiej ukazały się w tym czasie aż 52 nowe podręczniki¹¹.

Dyskryminacja Żydów w szkolnictwie była pochodną antyżydowskiej polityki rządu a przede wszystkim kilku jego ministrów (V. Tuka, A. Mach, Fritz). Już w kwietniu 1939 r. ministrowie spraw wewnętrznych V. Tuka, i sprawiedliwości dr Fritz wydali zarządzenie nakazujące wyłączenie Żydów ze służb publicznych, co miało nastąpić do stycznia 1940 r. W Słowacji było ok. 135 tys. Żydów (3,5—4%), ale posiadali ok. 50% majątku i zajmowali większość funkcji publicznych. Nakaz usunięcia Żydów ze służb publicznych dotyczył także szkolnictwa, z którego stosunkowo łatwo usunięto nauczycieli żydowskich, gdyż na miejsca zwolnionych można było zatrudnić pedagogów z obszarów przekazanych Węgrom na mocy arbitrażu wiedeńskiego z 28 listopada 1938 r. Likwidowane placówki żydowskie odciążyły budżet a budynki mogły być przeznaczone na cele oświatowe przede wszystkim na żydowskie szkoły ludowe, bo tylko takie mogły być utrzymywane przez gminy żydowskie, jeśli było co najmniej 30 dzieci w wieku obowiązku szkolnego¹². W sprawach kształcenia dzieci żydowskich minister szkolnictwa wydał szereg zarządzeń określając, które dzieci uznaje się za żydowskie, zwalniając dzieci wyznania mojżeszowego z obowiązku szkolnego itp. Pewnym ustępstwem wobec Żydów było przyzwolenie na naukę domową, po której dzieci były poddawane sprawdzaniu wiadomości w najbliższej szkole ludowej (żydowskiej). Minister zezwolił dzieciom żydowskim na dokończenie nauki w szkole ludowej lub wydziałowej, jeśli w danej miejscowości nie było szkoły żydowskiej prowadzącej odpowiednie klasy. Te znikome ustępstwa nie zmieniły generalnie położenia edukacyjnego dzieci uznanych za żydowskie, którym unieważniono kształcenie powyżej szkoły ludowej. Bogatym Żydom umożliwiono przejście na wyznanie rzymsko-katolickie i to ułatwiało im zachowanie pozycji gospodarczej, ale i tak władze zaleciły im wyzbycie się co najmniej 51% stanu posiadania. Tak zwane wyjątki prezydenckie w formie wydawania przez kancelarię prezydenta listów ochronnych uchroniły kilkadziesiąt tysięcy Żydów przed obozami pracy lub obozami koncentracyjnymi¹³.

¹¹ Sl. A. N. sygn. jak w przyp. 9. *Pät rokov...*, s. 221—225. J. M a t e j, *Školska...*, s. 91—94 i 140, 95—98, 143—144 i 148.

¹² „Zvesti”, r. II, z. 7, 1939, s. 238—240; „Zvesti”, r. III, z. 10, 1940, s. 222; Zarządzenie z mocą ustawy z 30 sierpnia 1940 r., Archiwum Miasta Stołecznego Bratysławy (cyt. A. M. Bratysławy) — materiały dot. szkół. Okólnik inspektora szkolnego obwodu bratysławskiego z 21 września 1940 r. Sl. A. N. sygn. 17044 oraz poszyty 6 i 7, akta Ministerstwa Spraw Wewnętrznych dot. zwolnień Żydów ze służb publicznych i przeznaczenia mienia pożydowskiego; J. M a t e j, *Školska...*, s. 20. Oprac. zbior. *Zamlčana pravda o Slovensku*, 1996. Wydanie Przyjaciół prezydenta Tiso w Słowacji i na obczyźnie (cyt. *Zamlčana...*), s. 200—201.

¹³ „Zvesti”, r. III, z. 10, 1940, s. 222—223, Wytyczne ministra szkolnictwa z 13 września 1940 r.; „Zvesti”, r. IV, z. 2, 1941, s. 55—57, Wytyczne ministra szkolnictwa z 7 lutego 1941 r. oraz z 9, 1941, s. 329, Okólnik ministra w trybie pilnym do kierownictw wszystkich podległych szkół. J. M a t e j, *Školska...*, s. 20—25.

Pierwszym typem reformowanej szkoły słowackiej było gimnazjum, któremu zgodnie z przyjętą ideologią państwa minister w zarządzeniach i rząd w rozporządzeniach wyznaczali następujące zadanie: „...zadaniem średniej szkoły jest na podstawie religii wychować ucznia na moralnego i wiernego obywatela państwa słowackiego, dać mu w duchu słowackiej kultury narodowej wyższe wykształcenie ogólne i przygotować go do studiów na uniwersytecie lub innej szkole wyższej”. Z dotychczas istniejących kilku typów gimnazjum utworzona została jednolita szkoła średnia (*jednotna stredna škola*) również pod nazwą gimnazjum. Mogły istnieć państwowe i niepaństwowe szkoły średnie. Te ostatnie otrzymywały dotacje z budżetu MŠaNO. Ośmioletnia nauka w szkole średniej obejmowała klasy I—IV jako niższa szkoła średnia i klasy V—VIII jako stopień wyższy. Oba stopnie miały jedną dyrekcję i ten sam zespół profesorski. Niższy stopień mógł być tworzony przy odpowiedniej liczbie uczniów za zgodą ministerstwa jako samodzielna placówka, natomiast stopień wyższy musiał być nadbudową stopnia niższego i samodzielnie nie funkcjonował. Plan nauczania ustalało ministerstwo. Dyrektora gimnazjum mianował na wniosek władz oświatowych prezydent republiki. Nauczycielami szkoły średniej mogli być absolwenci uniwersytetu. Szkoła średnia była placówką elitarną, w której uczyli się najzdolniejsi. Do gimnazjum przyjmowani byli uczniowie po ukończeniu klasy IV szkoły ludowej i złożeniu wymaganego egzaminu, natomiast absolwenci szkoły wydziałowej mogli kontynuować naukę w szkole średniej (stopień wyższy) po złożeniu egzaminu uzupełniającego z przedmiotów, których nie uczyli się w tej szkole, a które występowały w klasach I—IV gimnazjum. Od klasy V istniały dwa profile gimnazjum, tj. klasyczny i realny. Uczeń, który w klasie IV uzyskiwał słabe wyniki, otrzymywał świadectwo jej ukończenia bez prawa dalszej nauki w szkole średniej. Był to pewien kolejny próg selekcyjny wewnątrz szkoły średniej. Zakaz koczowania i obowiązek opłaty czesnego utrudnił dostęp do gimnazjum nie tylko dziewczętom, ale w ogóle uczniom rekrutującym się z warstw uboższych i średnich. Wdrażanie nowego planu nauczania rozpoczęło się już w roku szkolnym 1939/40, a pełna realizacja miała być zakończona w profilu klasycznym w roku 1942/43 a w profilu realnym w 1944/45. W planie nauczania w profilu klasycznym szczególnie miejsce zajmowały języki, w tym uprzywilejowaną pozycję miał język niemiecki (10,66%), przedmioty zaliczane do tzw. wychowawczych zajmowały w zależności od profilu gimnazjum od ok. 35 do ponad 40% czasu nauki w szkole. Sama religia w wymiarze 2 godzin lekcyjnych tygodniowo w każdej klasie zajmowała 6,56% czasu nauki w szkole. Reforma gimnazjum oddała ten typ szkoły przede wszystkim w ręce państwa i kościoła rzymsko-katolickiego. W omawianym okresie zmieniły się liczby nauczycieli szkół średnich (gimnazjum i akademie nauczycielskie) oraz skład narodowościowy i wyznaniowy zespołów pedagogicznych. Liczba nauczycieli szkół średnich spadła z 983 w roku szkolnym 1938/39 do 753 w roku szkolnym 1942/43, a Czechów z 523 do 26, Żydów z 22 do 0, natomiast wzrosła liczba nauczycieli Słowaków z 345 do 700. W roku szkolnym 1942/43 nie było

nauczycieli bez wyznania, a wyznania rzymsko-katolickiego było 568 profesorów, ewangelickiego 167 i greko-katolickiego 17¹⁴. W 1943 r. na istniejących 46 gimnazjów było po jednym węgierskim i ukraińskim. Liczba uczniów gimnazjum w roku szkolnym 1937/38 wynosiła 29519 w tym 9693 dziewcząt, natomiast w roku szkolnym 1941/42 spadła do 19796 w tym dziewcząt było 5364. Trzeba zauważyć, że liczba dziewcząt kształcących się w 1938/39 wynosiła 48,8% ogółu uczniów i studentów, natomiast w końcu roku szkolnego 1941/42 spadła do 47,9%. Tendencja spadkowa występowała we wszystkich typach szkół z wyjątkiem akademii nauczycielskich i szkół wyższych¹⁵. Próby reformowania kształcenia dziewcząt podejmowane były już w 1940 r. i prace projektujące trwały przez cały okres istnienia Republiki Słowacji. Nie przyniosły one jednak żadnych rezultatów praktycznych. Wszystkie propozycje zmian sprowadzały się do pogorszenia statusu edukacyjnego dziewcząt poprzez tworzenie tzw. ślepych uliczek bez drożności do kolejnych stopni kształcenia poprzez kulejące programy i siatki (plany) nauczania. W praktyce te propozycje ograniczały rolę kobiety słowackiej do „funkcjonowania” w domu jako pani domu — gospodyni, żony i troskliwej opiekunki i wychowawczyni dzieci. Również w szkołach przeznaczonych wyłącznie dla dziewcząt, tj. w szkołach zawodów kobiecych, których liczba oscylowała między 19 w 1939 r. a 23 w roku 1943, kształciło się od 1400 do 1700 uczennic¹⁶.

Równocześnie z reformą gimnazjum przeprowadzona została zasadnicza przebudowa kształcenia nauczycieli. W kwietniu 1939 r. zlikwidowane zostały akademie pedagogiczne, które nie znalazły akceptacji w środowiskach oświatowych Słowacji. Jesienią 1940 r. po intensywnych konsultacjach resortowych i w niektórych zespołach nauczycielskich parlament słowacki uchwalił (29 października 1940 r.) ustawę o reformie kształcenia nauczycieli¹⁷. Dotychczasowe zakłady nauczycielskie (*učitelske ustavy*) nazwane zostały akademiami nauczycielskimi (*učitelske akademie*), co miało być kompromisem między żądaniami nauczycieli, by kształceni byli w szkołach wyższych, a istniejącym stanem. W akademii nauczycielskiej przedłużono naukę o jeden rok, ale jej absolwenci mimo złożenia egzaminu dojrzałości nadal nie mieli prawa ubiegać się o przyjęcie na studia wyższe (mogli być wolnymi słuchaczami), podczas gdy ich rówieśnicy po czterech latach nauki na wyższym stopniu gimnazjum i złożeniu matury korzystali bez jakichkolwiek ograniczeń z możliwości

¹⁴ St. A. N. sygn. 224, sprawy różne. Liczba zwolnionych Żydów w 1940 r. „Zvesti”, r. II, z. 9, 1939, s. 339—340. Wytoczne MŠaNO z 27 lipca 1939 r. Plan godzin nauczania. „Zvesti”, r. II, z. 12, 1939, s. 557—729. Wytoczne w sprawie treści nauczania w gimnazjach. *Pät rokov...*, s. 174, 176—178 i 201. J. Matej, *Školska...*, s. 118—121.

¹⁵ Muzeum školstva a pedagogiky, Publikacije Slovenskeho planovačieho uradu-s. v. 9. Školstvo na Slovensku. *Školstvo, žiaci, učitelja v šk.r. 1918—1947/48*. Bratislava 1949 (cyt. *Školstvo, žiaci...*), s. 46, 47, 93, 151. *Pät rokov...*, s. 272.

¹⁶ *Školstvo, žiaci...*, s. 151. *Pät rokov...*, s. 272.

¹⁷ *Pät rokov...*, s. 235. Zarządzenie MŠaNO z 23 kwietnia 1939 r. z ważnością od 1 lipca 1939 r. o rozwiązaniu akademii pedagogicznych i s. 236. „Zvesti”, r. III, z. 13, 1940, s. 293—298. Ustawa o reformie kształcenia nauczycieli z 29 października 1940 r. J. Matej, *Školska...*, s. 50—51.

przyjęcia do szkoły wyższej. „Zadaniem akademii nauczycielskiej jest wykształcić i wychować uczniów do zawodu nauczycielskiego, aby swoimi wiadomościami zawodowymi i patriotyczno-moralnymi byli zdolni wyuczyć i wychować młodzież szkół ludowych w duchu chrześcijańsko-narodowym”¹⁸. Według ustawodawcy mogły istnieć akademie nauczycielskie zakładane i utrzymywane przez państwo i niepaństwowe przez związki wyznaniowe uznawane przez państwo, a także spółki i fundacje. Przy akademii nauczycielskiej mógł istnieć zakład kształcący nauczycielki gospodarstwa domowego i nauczycielki przedszkoli, ale reforma nie objęła tych jednostek, a jedyną zmianą było wprowadzenie do nich jako przedmiotu obowiązkowego religii w wymiarze 2 godzin nauki tygodniowo, natomiast od roku szkolnego 1942/43 także wychowania obywatelskiego. Przy akademii nauczycielskiej istniał zwykle internat jako ważna część zakładu nie tylko ze względów socjalnych, ale i wychowawczych. Ponadto przy akademii działało wzorowe gospodarstwo rolne, w którym uczniowie sprawdzali w praktyce zdobyte w szkole wiadomości teoretyczne. W akademii niedopuszczalna była koedukacja¹⁹.

Nowy plan nauczania w akademii dostosowany został do potrzeb chwili przez wprowadzenie nowych przedmiotów i inne usytuowanie realizowanych już tradycyjnie. Obowiązkowe wychowanie społeczne, język niemiecki (tych przedmiotów nie było w zakładzie nauczycielskim), akcent na praktykę w szkole ćwiczeń, zaakcentowanie treści słowacko-narodowych i wyeksponowanie chrześcijańskiej myśli przewodniej w całym procesie wychowawczym to podstawowe zmiany. Należy dodać, poprawiły się warunki pracy i nauczania w akademii, gdyż obniżony został tygodniowy wymiar godzin lekcyjnych z 34—36 do 32, a liczbę uczniów w klasie zmniejszono z 40 do 30. Do klasy I akademii mogli być przyjęci absolwenci szkoły wydziałowej lub klasy IV gimnazjum po złożeniu egzaminu wstępnego. Uczniowie akademii zobowiązani byli opłacać czesne, czego nie było w zakładzie nauczycielskim. Prawo dawało kościołowi rzymsko-katolickiemu duże możliwości wpływania na tworzenie i prowadzenie oraz kierunek wychowania zgodnie z oczekiwaniem państwa, jak i samego kościoła. W 1943 r. na 15 akademii było 6 rzymsko-katolickich 1 greko-katolicka i 1 ewangelicka. Dyrektorami akademii prowadzonymi przez wyznania były osoby duchowne, a nauczycielami księża i siostry zakonne. W latach 1939/40—1941/42 stan organizacyjny akademii ilustrują następujące dane liczbowe w poniższym zestawieniu.

Po wprowadzeniu reformy spadła liczba uczniów w tym przede wszystkim dziewcząt. Młodzież szukała innych dróg życiowych. Absolwenci akademii czuli się pokrzywdzeni przez zamknięcie im drogi na studia. Poza tym jedną

¹⁸ „Zvesti”, r. III, z. 13, 1940, s. 293—298. Ustawa o reformie... A. M. Bratysławy-Inventar škol., s. 415—416. *Pät rokov...*, s. 238—239. J. Matej, *Školska...*, s. 50—51.

¹⁹ „Zvesti”, r. III, z. 13, 1940, s. 293—298. Ustawa o reformie... Sl. A. N. sygn. 17273/40 — sprawa czasu trwania nauki w akademiach nauczycielskich (pełna nazwa akademii państwowej brzmiała: Štatna slovenska učitel'ska akademija). *Pät rokov...*, s. 238—239. J. Matej, *Školska...*, s. 51—52.

Rok szkolny	Liczba placówek	Liczba klas	Liczba uczniów	w tym dziewcząt	Liczba nauczycieli	w tym kobiet
1939/40	18	71	2730	1500	272	99
1940/41	18	75	2617	b.d.	267	85
1941/42	16	67	2308	1184	255	b.d.

Na podstawie: *Školstvo, žlacl...*, s. 151; *Pät rokov...*, s. 271.

z przyczyn unikania tego zawodu było podporządkowanie nauczycieli nakazom władzy i kościoła. Już w procesie kształcenia kandydat do zawodu był bardziej niż w innej szkole średniej „ideologizowany”²⁰.

Rozpoczynając przekształcenia edukacji od szkoły średniej i kształcenia nauczycieli wymuszona została kolejna faza reformowania oświaty. Objęła ona szkolnictwo publiczne — najpierw szkoły ludowe, a następnie szkoły wydziałowe. Szkoły publiczne kształciły i wychowywały dzieci w wieku obowiązku szkolnego. Przeważająca liczba szkół ludowych to placówki z 1 i 2 nauczycielami (67%). Zadaniem reformy szkół ludowych było zrationalizowanie struktury, tj. podniesienie stopnia organizacyjnego szkół ludowych oraz zapewnienie w nich religijnego i narodowego wychowania, a to wymagało utworzenia jednolitego ciągu obowiązkowej wyznaniowo-kościelnej szkoły. Miała ona być jednakowa w finansowaniu, budowie i utrzymaniu przez społeczność obywatelskie, wyznaniowe lub narodowościowe w zakresie wydatków rzeczowych i zapewnieniu ponoszenia kosztów osobowych przez państwo. Do reformy było ok. 48% szkół ludowych tzw. neutralnych, tj. takich, w których żadne z uznawanych przez państwo wyznań nie miało wymaganej przepisami liczby uczniów. Minister szkolnictwa domagał się zwiększenia wpływu władzy państwowej na obsadę personalną i sprawowania nadzoru nad szkołami kościelnymi w zakresie czynienia przez nie wydatków z dotacji MŠaNO, a także zrównania w prawach i wynagrodzeniach wszystkich nauczycieli (gminy obywatelskie, wyznaniowe, państwo). Nauczyciele z mocy prawa i obowiązku mieli być urzędnikami państwowymi, którym z racji ich roli w społeczeństwie i państwie należy się „...uznanie, wdzięczność, ale i wynagrodzenie”. Założyciel szkoły miał obowiązek utrzymać ją z własnych środków, jeśli jednak wskutek rozbicia lokalnej społeczności ani odpowiednie wyznanie, ani gmina nie były w stanie utrzymać szkoły, to wtedy obowiązek ten spadał na państwo. Szkoły kościelne lub mniejszości narodowych mogły być tworzone przy liczbie co najmniej 30 dzieci w wieku obowiązku szkolnego. Liczba uczniów w klasie w szkole jednooddziałowej nie mogła przekraczać 45, a w wielooddziałowych 50. W szkole jednooddziałowej przypadał etat nauczyciela-dyrektora. Zgodnie z ustawą ośmioletni obowiązek mógł być wypełniany poprzez uczęszczanie do szkoły ludowej a w klasach V—VIII także do szkoły wydziałowej, niższych klas gimnazjum lub odpowiedniej szkoły zawodowej, przez pobieranie nauki w zakładzie specjalnym lub przez uczestnictwo w nauczaniu domowym. Dwa pierwsze roczniki (klasy I—II) nazywane były elemen-

²⁰ J. Matej, *Školska...*, s. 51—56.

tarnymi, klasy I—IV to stopień niższy, a klasy V—VIII to stopień wyższy. Według ustawy kształcenie powyżej klasy IV, wybór dalszej jego drogi uzależnione było nie tyle od zainteresowań ucznia, lecz przede wszystkim od potrzeb regionu²¹.

Reforma szkoły ludowej przeprowadzona została według założeń HSLŠ, ale zarówno wyznanie rzymsko-katolickie, jak i ewangelickie chciało w jej wyniku uzyskać możliwie dużo. Szkoły ludowe mogły być albo rzymsko-katolickie, albo ewangelicke, greko-katolickie lub gminne (społeczne) i to znajdowało już odbicie w nazwie szkoły. Podczas debaty parlamentarnej posłowie stwierdzali jednoznacznie, że tylko kościół jest powołany do głoszenia prawdy objawionej, a w całym szkolnym wychowaniu i nauczaniu nie może być niczego, co hamowałoby wychowanie moralno-religijne lub je uniemożliwiał²².

W każdej szkole był zarząd złożony z następujących przedstawicieli: w szkołach wyznaniowych 4 osoby duchowne, dyrektor szkoły osoba delegowana przez obywateli i lekarz obwodowy, natomiast w szkołach społecznych w skład zarządu wchodził: osoba delegowana przez obywateli, duchowni wyznań, jeśli z ich wyznania było w szkole co najmniej 5% uczniów, dyrektor szkoły i lekarz obwodowy. Z powyższego wynika, że w każdym przypadku większość w zarządach stanowili duchowni. Bezpośredni nadzór nad szkołami społecznymi sprawowały rady nadzorcze, a wyznaniowymi — odpowiednie zwierzchności kościelne. Tym ostatnim podlegali też nauczyciele religii szkół ludowych. Państwo nie ponosiło żadnych kosztów na prowadzenie szkół mniejszości narodowych, jeśli było mniej niż 15 dzieci w wieku obowiązku szkolnego²³.

W zależności od liczby uczniów istniały dwa typy szkół: 1) z ośmioma kolejnymi rocznikami dzieci w wieku 6—14 lat i 2) z pięcioma kolejnymi rocznikami dzieci w wieku 6—11 lat. Ten drugi typ istniał tam, gdzie w obwodzie działała szkoła wydzielona, która przejmowała uczniów po ukończeniu klasy IV szkoły ludowej. Ustawa ograniczyła możliwość tworzenia szkół jednooddziałowych i zobowiązała do związania placówek szkolnych z konkretnym obwodem dopuszczając jednocześnie łączenie szkół niższego stopnia organizacyjnego sąsiednich gmin w jedną społeczną wyższego stopnia dla wspólnego nauczania z kilku pobliskich szkół. W przyszłości przewidywano likwidację dalszych szkół jedno- i dwuoddziałowych. W klasach elementarnych tygodniowy wymiar godzin wynosił 20, w klasach III—IV po 24 i 25 i w zasadzie taka sama liczba godzin dydaktycznych obowiązywała na stopniu wyższym szkoły ludowej. W szkołach o niższym stopniu organizacyjnym przy łączeniu zajęć kilku roczników efektywność nauczania, bezpośrednia praca nauczyciela z uczniami spadała i zajmowała 30—40% czasu. Podobnie jak w szkołach średnich grupa przedmiotów wychowawczych zajmowała od 43 do

²¹ *Pät rokov...*, s. 27—35. J. Matej, *Školska...*, s. 27—30. „Nove školstvo”, I, s. 9, II, s. 11. Wypowiedź J. Sivaka z 23 sierpnia 1940 r.

²² J. Matej, *Školska...*, s. 26—28. *Pät rokov...*, s. 34.

²³ J. Matej, *Školska...*, s. 30.

ponad 47% czasu lekcyjnego²⁴. W wyniku reformy szkół ludowych nastąpiły zasadnicze zmiany w stanie posiadania szkół przez poszczególnych założycieli, co ilustrują następujące dane liczbowe w poniższych zestawieniach.

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba klas	Liczba uczniów	w tym dziewcząt	Liczba nauczycieli	w tym kobiet
1938/39	3224	8428	378423	185217	8159	4164
1939/40	3230	8513	380310	187368	7991	3685
1940/41	3257	8668	375054	190709	8356	3715
1941/42	3198	8710	375054	187258	8570	4101

**SZKOLY LUDOWE
WEDŁUG STOPNIA ORGANIZACYJNEGO ***

Stopień organizacyjny szkoły	Przed reformą	Po reformie
1 oddziałowa	884	701
2 „	1150	1144
3 „	376	429
4 „	229	227
5 „	214	215
6 „	115	114
7 „	48	61
8 „	25	26
Razem	3041	2917

SZKOLY LUDOWE WEDŁUG ZAŁOŻYCIELI-UTRZYMUJĄCYCH *

Założyciel szkoły	Przed reformą		Po reformie	
	liczba szkół	liczba klas	liczba szkół	liczba klas
Państwo	1220	3655		
Gmina społeczna	233	501	324	584
„ rzym.-kat.	1024	2853	1808	5689
„ greko-kat.	189	359	238	527
„ rzym. i greko-kat.	7	19	154	339
„ ewang.	355	548	385	793
„ ewang. reform.	3	19	6	11
„ greko-kat. wsch.	—	—	1	1
Razem	3041	7954	2917	7948

²⁴ „Zvesti”, r. VI, z. 10, 1943, s. 260—261. Zarządzenie MŠaNO z 17 września 1943 r. o planie nauczania. J. M a t e j, *Školska...*, s. 81—121. „Zvesti”, r. II, z. 10, 1939, s. 442—483. Plan nauczania — wytyczne.

NAUCZYCIELE SZKÓŁ LUDOWYCH WEDŁUG STANU Z 30 CZERWCA 1943 R.

Założyciel szkoły	Liczba ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Gmina społeczna	583	359	224
„ rzym.-kat.	6329	3045	3284
„ greko-kat.	526	320	190
„ ewang.	878	540	338
„ żydowska	85	57	28
Razem	8401	4321	4080

* Na podstawie: *Školstvo, Žlaci...*, s. 93, 216; *Pät rokov...*, s. 82—86, 104—106.

W szkołach greko-katolickich pracowało w końcu czerwca 1943 r. 325 nauczycieli, a w szkołach gmin społecznych mniejszości ukraińskiej 16. W tym samym czasie mniejszość węgierska miała ogółem 109 nauczycieli, z czego 99 w gminach rzymsko-katolickich. Szkolnictwo mniejszości niemieckiej należało do najlepiej zorganizowanych, spośród mniejszości narodowych było najliczniejsze i najbardziej uprzywilejowane. Z inicjatywy Deutsche Partei powstawały szkoły niemieckie nawet w tych miejscowościach, w których przeważali Słowacy, a przyczyny tego były różne. Niemcy słowaccy domagali się coraz to nowych przywilejów, np. pokrywania przez władze słowackie kosztów związanych z kształceniem swych dzieci w szkołach wyższych poza Słowacją, jeśli takich kierunków studiów nie było w Bratysławie. W 1939 r. Niemcy mieli 181 placówek oświatowych w tym 134 szkoły ludowe, 19 wydziałowych, 2 średnie, 6 handlowych w tym 2 akademie. Po 2 latach były już 203 placówki w tym 151 szkół ludowych, 19 wydziałowych, 2 średnie, 4 handlowe i 8 szkół uczniowskich. W kolejnych latach statystyka słowacka nie podała liczb dotyczących szkolnictwa niemieckiego, które stanowiło samodzielną enklawę niemieczyny z własnym wydziałem w MŠANO. W placówkach niemieckich uczyło się w 1941 r. ponad 22 tys. uczniów, a zatrudnionych było ok. 1 tys. nauczycieli²⁵.

W wyniku reformy szkoła słowacka podzieliła Słowaków od najmłodszych lat według wyznawanej religii, to samo dotyczyło nauczycieli. Kościół katolicki zmonopolizował kształcenie i wychowanie słowackiego ludu, co było zamierzeniem reformatorów. Stopień organizacyjny szkół nie uległ zasadniczej poprawie, a szkoły nadal pozostały rozdrobnione.

Stosunkowo szybko wprowadzone zostały nowe treści nauczania do drugiego typu szkół publicznych, jakimi były szkoły wydziałowe. Już w roku szkolnym 1939/40 minister nakazał dostosowanie materiału nauczania do wymogów nowego statusu państwa słowackiego i jego ideologii. Wstępne zmiany dotyczyły ustalenia liczby godzin nauczania w szkołach wydziałowych

²⁵ „Nove slovenske školstvo”, r. II, s. 81—83. Sl. A. N. sygn. 224, sprawy różne — stan szkolnictwa w 1940 r. „Mitteilungen der Deutschen Abteilung des Ministeriums für Schulwesen und Volkskultur. Beilage zu den „Zvesti“ Ministerstva školstva a narodnej osvety. Jahrgang III, 15 X 1940. Folge 1—11, s. 1—29. J. Matej, *Školska...*, s. 64—65. (W materiałach archiwalnych znajdują się źródła pod tytułem: „Gesamtelaborat 1940, Errichtung nichtstaatlicher Schulen, Bausubventionen..., Lehrerschaft an staatlichen und nichtstaatlichen Schulen”).

chłopięcych i dziewczęcych, co wyraziło się szczególnie w zwiększeniu zajęć z zakresu prac ręcznych i gospodarstwa domowego. Język niemiecki wprowadzony został jako drugi język. Jeśli było co najmniej 20 uczniów chętnych do nauki np. łaciny lub języka francuskiego, to mógł to być przedmiot nadobowiązkowy w wymiarze 2 godzin tygodniowo. Kolejnym krokiem była likwidacja obwodowych szkół wydziałowych krytykowanych szczególnie przez środowiska katolickie. Ten typ szkoły nie odpowiadał nowym założeniom idcowo-wychowawczym, gdyż wyłączał młodzież z życia religijnego swego środowiska. Wymagania stawiane uczniom w szkole obwodowej były wyższe niż przygotowanie w szkole ludowej (z klasy V, bo do czasu reformy szkoły wydziałowe na ziemiach słowackich były trzyletnie)²⁶.

Nowe rozwiązania zmieniły całokształt spraw związanych z zakładaniem i utrzymywaniem, kadrą nauczycielską, programami i treścią nauczania w szkołach wydziałowych i przedłużeniem czasu trwania nauki w tych placówkach do 4 lat. Szkoła wydziałowa była szkołą państwową lub kościelną (wyznaniową), była elitarną nadbudową nad czterema klasami szkoły ludowej. Po czterech latach nauki w szkole ludowej był to pierwszy próg selekcyjny. Wybrana na tym poziomie droga edukacyjna, tj. kontynuacja nauki w szkole ludowej, podjęcie nauki w szkole wydziałowej lub przejście do gimnazjum, decydowała o dalszych losach kształcenia ucznia. Chłopców w szkołach chłopięcych mieli uczyć nauczyciele, a dziewczęta w odrębnych szkołach nauczycielki. Do klasy I szkoły wydziałowej mógł być przyjęty uczeń, który ukończył klasę IV szkoły ludowej i złożył wymagany egzamin oraz wniósł odpowiednią opłatę wpisową na zakup książek do biblioteki szkolnej. Klasa nie mogła liczyć więcej niż 50 uczniów. Kadra nauczycielska rekrutowała się spośród doświadczonych nauczycieli szkół ludowych, którzy złożyli odpowiednie egzaminy. Państwo mogło powoływać szkoły wydziałowe w gminach, które zorganizowały się i zadeklarowały ponoszenie w części lub całości kosztów rzeczowych, i wtedy budżet pokrywał wydatki osobowe. Wyznanie mogło tworzyć na swój koszt szkołę wydziałową zgłaszając ministerstwu fakt jej powołania oraz informując, że na oddział przypada 30 uczniów i prowadzi się w niej kształcenie zgodnie z przepisami. Na tych samych zasadach mogły być tworzone szkoły wydziałowe przez mniejszości narodowe. Kosztami kształcenia dzieci żydowskich w szkołach wydziałowych obciążane były gminy żydowskie. Reforma była realizowana w dwóch etapach do września 1941 i do września 1943 r.²⁷

²⁶ „Zvesti”, r. II, z. 10, 1939, s. 383—390, 442 i 483. Plan nauczania. Wytyczne MŠaNO z 31 lipca 1939 r. o ustaleniu i uzupełnieniu podstaw nauczania w szkołach wydziałowych. *Pät rokov...*, s. 69, 71, 82—86, 89—95. J. M a t e j, *Školska...*, s. 25, 29—37, 82—84, 121. Ponadto zarządzenie MŠaNO z 31 sierpnia 1940 r. o egzaminach kwalifikacyjnych nauczycieli szkół wydziałowych i zarządzenie MŠaNO o konferencjach roboczych nauczycieli szkół wydziałowych z 9 maja 1941 r.

²⁷ Sl. A. N., sygn. 18906/1940 — Uwagi Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do projektowanych zmian w szkołach wydziałowych. J. M a t e j, *Školska...*, s. 36—39.

SZKOŁY WYDZIAŁOWE W LATACH 1939—1942*

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba klas	Liczba uczniów	w tym dziewcząt	Liczba nauczycieli	w tym kobiet
1939/40	194	1291	57605	26509	1440	719
1940/41	200	1327	53969	24214	1503	708
1941/42	205	1344	53972	24635	1584	773

* Na podstawie: *Školstvo, žiaci...*, s. 93.

W końcu czerwca 1943 r. w szkołach ludowych i wydziałowych pracowało łącznie 11203 nauczycieli w tym 5473 kobiety. Ogółem do 30 czerwca 1943 r. w szkołach wydziałowych bez niemieckich pracowało 1808 nauczycieli w tym 765 kobiet. Podstawowa ich część zatrudniona była w szkołach państwowych (ponad 1660)²⁸.

Reforma szkoły wydziałowej krytykowana była za to, że dodatkowo obciążała kosztami kształcenia społeczeństwo, że była elitarną placówką czyniącą z niej szkołę pańską, że nie dawała wykształcenia równoważeniowego niższym klasom gimnazjum, że zaniedbywała wychowanie umysłowe akcentując głównie wychowanie moralne oparte na dekalogu. Szkoła realizowała wyłącznie treści akceptowane przez państwo, tj. nacjonalizm obudowany klerykalizmem²⁹.

Kształcenie zawodowe w Słowacji w latach 1939—1945 odbywało się w zasadzie w ramach przejętych struktur organizacyjnych z czasów I Republiki Czechosłowackiej i autonomii Słowackiej Krainy. Zmiany dotyczyły celów i treści wychowawczych oraz wprowadzenia szczególnie w szkolnictwie handlowym systemu kuratorskiego. Szkolnictwo zawodowe miało przygotować młodzież dla przemysłu, rzemiosła, handlu i usług, administracji oraz gospodarki rolnej i leśnej. Ta średnia kadra fachowców miała zapewnić normalne funkcjonowanie poszczególnych działów gospodarki w okresie po odejściu wielu fachowców Czechów, usunięciu Żydów i w latach koniunktury wojennej. Słowacja potrzebowała kadry na wszystkich szczeblach kierowania i wykonawstwa. Przede wszystkim istniała potrzeba przygotowania rzetelnych wykonawców poleceń i nakazów zarówno autorytetów świeckich, jak i kościelnych. We wszystkich klasach szkolnictwa zawodowego, jak i w szkoleniu kursowym wprowadzona została nauka religii. Rewizja treści podręczników i kanonu lektur szkolnych objęła także szkolnictwo zawodowe. Utworzenie systemu kuratorskiego miało ściślej powiązać kształcenie z praktyką gospodarczą. Kuratoria stanowili przedstawiciele życia gospodarczego. Od strony gospodarczej i finansowej były one kierowniczymi organami szkół. W kuratoriach były reprezentowane wszystkie przedsiębiorstwa gospodarcze, izby handlowe, związki, samorządne korporacje, środowiska przemysłowe, banki³⁰.

²⁸ *Školstvo, žiaci...*, s. 93 i 216. *Pät rokov...*, s. 104—106 i 232.

²⁹ „Zvesti”, r. II, z. 10, 1939, s. 442 i 483. Plan nauczania w szkołach wydziałowych. J. M a t e j, *Školska...*, s. 120—121.

³⁰ „Zvesti”, r. II, z. 10, 1939, s. 271—373. *Pät rokov...*, s. 247—254. J. M a t e j, *Školska...*, s. 58—59.

Przypomnijmy, że w szkolnictwie zawodowym istniały następujące typy-grupy szkół: handlowe, przemysłowe, dla dziewcząt i uczniowskie. W grupie szkół handlowych działały szkoły uzupełniające (najniższe), dwuletnie handlowe, kursy jednoroczne, roczne kursy abiturienckie oraz czteroletnie akademie handlowe. Nauczycielami w szkołach handlowych mogły być osoby po 8 semestrach i złożeniu egzaminu kwalifikacyjnego w szkole wyższej lub przed komisją ministerstwa szkolnictwa. Szkoły przemysłowe to: kursy uzupełniające wiadomości i usprawniające umiejętności rzemieślników, szkoły specjalne lub odpowiednie klasy w szkołach przemysłowych, dwu- i trzyletnie szkoły zawodowe (jednego zawodu), szkoły mistrzowskie (dwuletnie), wyższe szkoły przemysłowe (czteroletnie). Szkoły dla dziewcząt obejmowały szeroki zakres specjalności począwszy od kursów zaspokajających doraźne potrzeby poszczególnych miejscowości i okolicy poprzez szkoły pielęgniarskie i socjalne, pięcioletnią i jednoroczną szkołę kucharską, jednoroczną wyższą żeńską szkołę zawodową dla absolwentek dwuletnich szkół zawodowych (po szkole wydziałowej lub po niższym stopniu gimnazjum). Należy zauważyć, że żadna ze szkół dla dziewcząt łącznie z zakładem nauczycielek żeńskich szkół zawodowych nie była pełną średnią szkołą zawodową i nie dawała możliwości jej ukończenia. Taka sytuacja nie pozwalała też podejmować studiów wyższych. Kształcenie dziewcząt miało je wychować na pobożne, związane z domem, wyłączone z życia publicznego i politycznego, bez wyższego wykształcenia panie domu, żony i matki. Szkoły uczniowskie były placówkami, których zadaniem było przygotowanie młodych ludzi do rzemiosła, przemysłu i zawodu kupieckiego. Uczniowie tych szkół uczyli się zawodu u właścicieli, a w szkole mieli uzupełnić to, czego nie mogli zdobyć ani teoretycznie, ani praktycznie u mistrza. Ten typ szkół był najbardziej zaniedbany i do końca istnienia Republiki Słowacji (wiosna 1945 r.) nie uległ poprawie³¹.

Dla młodzieży z odchyleniami psychicznymi i fizycznymi istniały szkoły i zakłady specjalne zaliczane do zakładów pedagogiki leczniczej. W zakładach tych uczyła się młodzież nie tylko w wieku obowiązku szkolnego. Placówki te znajdowały się pod opieką Hlinkowej Młodzieży, były prowadzone przez stowarzyszenia charytatywne, wyznania, ale trafiały się też zakłady państwowe. Niektóre miały charakter przytułków, domów i zakładów specjalnych, a w sumie było ich 28³².

Do 1941 r. istniała w Bratysławie prywatna szkoła kształcąca w kierunkach artystycznych. Jej upaństwowienie w 1941 r. i przekształcenie w Państwowe Konserwatorium w Bratysławie uczyniło z niej placówkę zawodowo-naukową

³¹ Sl. A. N. sygn. 9819, poszyt 11 „Nauczyciele szkół handlowych”, egzamin kwalifikacyjno-profesorski. Poszyt 9, akta Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Sprawy szkolnictwa. Raport z 7 lutego 1944 r. dotyczący szkół uczniowskich. *Pät rokov...*, s. 256—260, 267—270. J. M a t e j, *Školska...*, s. 59—62.

³² A. M. Bratyslawy — wycinki prasowe, „Gardista” z 18 lipca 1944 r. „Slovenska Pravda” z 19 lipca 1944 r. Sl. A. N., poszyt 10, sprawy personalne. *Pät rokov...*, s. 103—105, 122—131. J. M a t e j, *Školska...*, s. 67.

średniego stopnia, do której przyjmowani byli uczniowie z odpowiednimi uzdolnieniami po ukończeniu niższego stopnia gimnazjum. Nauka trwała w zależności od specjalności od 4 do 7 lat, a główne kierunkowe przedmioty prowadzone były indywidualnie. W roku szkolnym 1941/42 było 188 uczniów, a w następnym już 231³³.

W roku akademickim 1940/41 powołane zostało w Bratysławie Gimnazjum Ćwiczeniowe, w którym studenci Słowackiego Uniwersytetu w Bratysławie odbywali praktyki metodyczno-pedagogiczne. W klasie tej „ćwiczeniówki” nie mogło być więcej niż 30—35 uczniów, podczas gdy w normalnym gimnazjum oddział szkolny liczył 60 uczniów³⁴.

W 1942 r. utworzona została w Bańskiej Bystrzycy Państwowa Realka Wojskowa (tylko z wyższymi klasami). Realka podlegała Ministerstwu Obrony Narodowej i przeznaczona była do kształcenia synów poległych na wojnie i inwalidów. Ukończenie szkoły średniej miało dać wstępne przygotowanie do zawodu wojskowego. Realka została w związku ze zbliżaniem się frontu rozwiązana w lipcu 1944 r.³⁵

SZKOLNICTWO ZAWODOWE W LICZBACH *

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba klas	Liczba uczniów	w tym dziewcząt
			akademia handlowa	
1941/42	11	55	2491	630
1942/43	11	59	2878	796
				(22% to placówki państwowe)
			dwuletnia szkopa handlowa	
1941/42	20	45	2151	1164
1942/43	20	31	2455	1333
			kurs abituriencki	
1942/43	1	11	557	173
			szkoły przemysłowe	
1941/42	12	79	1178	149
1942/43	13	92	2337	187
			szkoły uczniowskie	
1941/42	79	b.d.	15163	
1942/43	79	206	16230	(ok. 22 tys. w 1944 r.)

* Na podstawie: Školstvo, žiaci..., s. 150—151; Päť rokov..., s. 271—272.

Po 14 marca 1939 r. nowa władza stanęła przed zadaniem wychowania własnej inteligencji nie tylko ze średnim, ale i wyższym wykształceniem stosownie do ideologicznych i politycznych założeń państwa. Miała to być inteligencja, która nie mogła polegać tylko na rozumie. Rozbudowa szkolnict-

³³ J. Matej, Školska..., s. 23.

³⁴ Päť rokov..., s. 226—228. J. Matej, Školska..., s. 48.

³⁵ „Zvesti”, r. V, z. 10, 1942, s. 409. „Zvesti”, r. VII, z. 3, 1944, s. 29. „Zvesti”, r. VII, z. 9, 1944, s. 169. J. Matej, Školska..., s. 48—49.

wa wyższego podyktowana była także potrzebą stworzenia możliwości kontynuowania studiów tym studentom, którzy powrócili do kraju po zamknięciu wyższych szkół w Czechach. Zadanie doinwestowania szkół wyższych w Słowacji znalazło się już w *exposé* premiera rządu autonomii Słowackiej Krainy. Zapowiadał on wtedy taki sposób reorganizacji uczelni słowackich, który umożliwi nadanie im chrześcijańsko-narodowego charakteru i respektowania takiego poglądu przy wyborze profesorów oraz w wychowaniu młodego pokolenia akademickiego. W tym samym tonie wypowiedział się w 1940 r. minister szkolnictwa J. Sivak. HSLS chodziło o wychowanie lojalnych, bogobożnych, mądrych i wysoko wykwalifikowanych inteligentów. Szkoły wyższe miały być przepelnione duchem chrześcijańskim i dać prawdziwie słowacką inteligencję³⁶. Władze słowackie poszerzały też kontakty naukowe oczywiście na obszarze dominacji hitlerowskich Niemiec w Europie. Zabięgały też o pomoc naukowców Berlina i Wiednia inspirując wspólne przedsięwzięcia naukowe³⁷. Obie wyższe uczelnie w Bratysławie zostały najpierw „zesłowaczoné” (odczechizowane) w nazwie poprzez rezygnację z patronów (Jana Amosa Komeńskiego i gen. dr. Milana Ratisława Stefanika). W 1940 r. na Słowackim Uniwersytecie w Bratysławie uruchomiony został samodzielny wydział przyrodniczy, a studium medyczne przekształcone w wydział lekarski. W ramach uniwersytetu działały z pełną samodzielnością Słowacki Fakultet Rzymsko-Katolicki i Słowacki Fakultet Ewangelicki. Słowacka Wyższa Szkoła Techniczna w Bratysławie mogła rozwinąć się w znaczącą uczelnię dopiero po przeniesieniu jej do stolicy. Jeśli w początkowym okresie jej istnienia wśród profesorów przeważali Czesi (9 na 16), to w 1943 r. na 26 profesorów było 19 Słowaków, również w pozostałych grupach pracowników naukowo-dydaktycznych przeważali Słowacy. W latach 1939—1945 Wyższa Szkoła Techniczna kształciła także studentów zaprzyjaźnionych krajów, wśród których najliczniejszą grupę stanowili Bułgarzy. Z 68 studentów w 1939 r. uczelnia kształciła w 1942 r. 2243 studentów na ośmiu wydziałach, a w ostatnim roku było 1158 studentów³⁸.

W roku akademickim 1940/41 utworzona została Wyższa Szkoła Handlowa w Bratysławie, która wbrew sceptycznym przewidywaniom niemieckim rozwijała się dynamicznie i od 268 studentów w roku jej uruchomienia osiągnęła liczbę 1031 studentów w roku 1943/44, a w roku 1944/45 było 989

³⁶ Sl. A. N., sygn. 15070 — *Exposé* premiera wygłoszone w parlamencie słowackim 28 listopada 1938 r. (s. 32 i 33 maszynopisu). „Zvesti”, r. II, z. 9, 1939, s. 338. *Pät rokov...*, s. 283. J. M a t e j, *Školska...*, s. 68—69.

³⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes. Referat Partei, Südeuropa 59/2. Aktenzeichen 2, Band 1. Bericht über eine Unterredung des Reichs dozentenführers Pg. Dr. Schultze... mit dem slowakischen Ministerpräsidenten Dr. Tuka... am 24 Oktober 1940 in Pressburg. *Pät rokov...*, s. 351—352.

³⁸ „Zvesti”, r. II, z. 9, 1939, s. 338—339. Ustawa o Słowackiej Wyższej Szkole Technicznej. „Zvesti”, r. IV, z. 10, 1941, s. 407—409. Statut Słowackiej Wyższej Szkoły Technicznej. *Pät rokov...*, s. 291—292, 309—317, 321.

studiujących. Kobiety stanowiły ok. 10% studiujących³⁹. Na czterech wydziałach Słowackiego Uniwersytetu w Bratysławie i dwóch fakultetach katolickich w roku akademickim 1939/40 było 3277 studentów, w roku 1942/43 — 3522 studentów, następnym roku — 4041, a w roku 1944/45 — 3209 studiujących. W odpowiednich latach było 257 800 928 i 636 kobiet⁴⁰. Również na uniwersytecie bratysławskim przeprowadzone zostało zesłowaczenie kadry. W 1938 r. w grupie profesorów było 13 Słowaków, 55 Czechów i 3 innych, w grupie docentów było po 20 Czechów i Słowaków, natomiast wśród asystentów na 75 było 50 Słowaków. W ogóle na 195 pracowników uniwersytetu było 100 Czechów, 83 Słowaków i 12 innych. W roku akademickim 1942/43 było 42 profesorów Słowaków i 14 Czechów oraz 7 innych, a wśród asystentów — 22 Słowaków, 4 Czechów i 1 inny. W roku akademickim 1944/45 stosunek Słowaków do Czechów wynosił 3 : 1. Profesorów było 84, docentów 9 i asystentów 176. Jeszcze w lutym 1945 r. prezydent mianował kilku profesorów, w tym wspomnianego już autora podręczników dr. Fr. Hrušovského⁴¹. Liczbę studentów szkół wyższych Słowacji w latach 1939—1945 ilustruje poniższe zestawienie. (Autorzy cytowanej już książki *Zamĺčana...* podają, moim zdaniem, zawyżone dane, a mianowicie dla roku akademickiego 1943/44 7877 studentów i 324 pracowników naukowych, patrz s. 122—123).

Rok akademicki	Słow. Uniwersytet	Słow. Wyż. Szk. Techn.	Wyższa Szk. Handl.	Razem
1939/40	3277	628		3905
1940/41	3421	1539	291	5251
1941/42	3371	2243	427	6041
1942/43	3522	2123	682	6327
1943/44	4041	1725	1031	6797
1944/45	3204	1158	989	5351

Na podstawie: *Školstvo, žiaci...*, s. 216—217; *Pät rokov...*, s. 311—323.

Studenci korzystali z pomocy finansowej państwa w formie stypendiów, które były wypłacane za pośrednictwem Stowarzyszenia Studentów. Wysokość stypendium kształtowała się od 250 ks. (rzeczowe) do 350 ks. (internatowe). Stypendium zagraniczne wynosiło 700 ks. Kwoty stypendiów wzrosły łącznie z 615 tys. ks. w 1939 r. do 1797 mln ks. w roku 1942. Liczba miejsc w internatach studenckich utrzymywała się w granicach 520 do 550, a potrzeby wynosiły 1400⁴². Poza szkołami wyższymi w skład infrastruktury naukowej wchodziły: Biblioteka Uniwersytecka, Państwowy Zakład Archeologiczny, Państwowe Obserwatorium Astronomiczne, Państwowy Zakład Pieśni Ludo-

³⁹ *Školstvo, žiaci...*, s. 217; *Pät rokov...*, s. 311—317, 320—323.

⁴⁰ *Školstvo, žiaci...*, s. 216; *Pät rokov...*, s. 312—318.

⁴¹ *Školstvo, žiaci...*, s. 216; *Pät rokov...*, s. 299—309, 311—318. A. M. Bratysławy — wycinki prasowe, „Gardista” z 16 lipca 1944 i 18 lutego 1945 r.

⁴² „Zvesti”, r. V, z. 6, 1942, s. 165—166. *Pät rokov...*, s. 344—350.

wej, Słowacka Akademia Nauki i Umiejętności oraz szereg fundacji. Wydatki na szkoły wyższe i prace naukowe, jakie ponosił budżet w latach 1939—1943, ilustrują dane w następującym zestawieniu (w mln ks).

Rok budżetowy	Budżet MŠaNO ogółem	w tym szk. wyższe i prace naukowe
1939	293,665	9,452
1940	275,879	10,735
1941	312,679	12,349
1942	363,206	14,376
1943	469,718	9,600
		(do czerwca 1943 r.)

Na podstawie: *Pět rokov...*, s. 331—333, 358—361, 368—372.

Istnienie samodzielnego narodowego państwa słowackiego pozwoliło rozwijać słowackość jak nigdy wcześniej, a język słowacki, oświata, nauka, kultura, obyczaje i inne dziedziny korzystały z szerokiego mecenatu państwa. W tym samym czasie ludność innych podbitych krajów europejskich poddana została bezwzględnej eksterminacji. Dla jednych Rzesza Niemiecka była okrutnym okupantem, dla innych protektorem. Słowacja będąc sojusznikiem Niemiec uczestniczyła w napaści Hitlera na Polskę we wrześniu 1939 r., co pociągnęło wydatek ok. 160 mln ks, natomiast każdy miesiąc uczestnictwa w wojnie przeciw ZSRR kosztował Słowaków 150 mln ks. Słowacja była zadłużona (do czerwca 1944 r.) w wysokości ponad 10 mld ks, co równało się 47% wartości rocznej produkcji.

Dokonania w zakresie oświaty i nauki w latach 1939—1945 na terenie Słowacji są godne odnotowania od strony organizacyjnej, natomiast nie należą do chlubnych kart historii słowackiej od strony celów kształcenia i realizowanych w praktyce edukacyjnej założeń ideowych i politycznych państwa. Słowacki narodoxy socjalizm obudowany klerykalizmem nie może być uznany za krok w kierunku pożądanym.

EDYTA WOLTER
Warszawa

KSZTAŁCENIE I DOSKONALENIE NAUCZYCIELI SZKÓŁ ROLNICZYCH ORGANIZOWANE PRZEZ ADMINISTRACJĘ SZKOLNĄ W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

1. KRYTERIUM JAKOŚCIOWE

Powstałe w 1918 r. niezawisłe państwo polskie było krajem rolniczym. W chwili odzyskania niepodległości w Polsce funkcjonowały trzy wyższe uczelnie rolnicze: Akademia Rolnicza w Dublanach pod Lwowem, Studium Rolnicze Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Królewsko-Polska Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz szkoła rolnicza w Czernichowie pod Krakowem i kilkanaście niższych szkół rolniczych. „Nieliczne szkoły rolnicze jak małe oazy na olbrzymiej pustyni, nie mogły ani w części znikomej zaspokoić głodu wiedzy mas rolniczych i potrzeb kształcenia zawodowego”¹.

Dotkliwie odczuwano brak kadry nauczycielskiej dla szkół rolniczych. Jedyne w byłym zaborze austriackim od 14 listopada 1913 r. istniało powołane przez Towarzystwo Gospodarczego Wykształcenia Kobiet we Lwowie — Seminarium Gospodarcze w Snopkowie, mające uprawnienia wyższej szkoły gospodarstwa domowego. Absolwentki seminarium, po zdaniu egzaminu — przed komisją profesorską z Akademii Rolniczej w Dublanach — miały uprawnienia do wykonywania zawodu nauczycielskiego w szkołach gospodarczych.

Akademia Rolnicza w Dublanach prowadziła roczne kursy dla nauczycieli szkół ludowych. Absolwenci tych kursów stanowili „...pierwsze kadry nauczycieli rolnictwa, równocześnie działaczy oświatowych wiejskich na terenie Galicji”².

¹ St. Wiśniewski, *Kształcenie nauczycieli szkół rolniczych*, „Oświata Rolnicza” 1946 nr 1, s. 9.

² *Ibidem*, s. 9.

Z chwilą proklamacji niepodległości Polski Seminarium snopkowskie wznowiło działalność, przygotowując nauczycielki przedmiotów gospodarczych. W myśl ustawy o ludowych szkołach rolniczych z 9 lipca 1920 r. minister rolnictwa i dóbr państwowych miał powołać w każdym powiecie co najmniej dwie jedenastomiesięczne niższe szkoły rolnicze, w których planowano zatrudnić nauczycieli posiadających zarówno dobre przygotowanie kierunkowe, jak i pedagogiczne.

W odpowiedzi na ustawę, poczynawszy od 1920 r., studenci ostatniego roku Wydziału Rolniczo-Leśnego Uniwersytetu Poznańskiego — mogli specjalizować się w Katedrze Pedagogiki, jako kandydaci na nauczycieli i instruktorów w szkołach rolniczych.

Od roku szk. 1923/1924 — kadrę nauczycielską dla szkół rolniczych kształcono również na Wydziale Instruktorско-Nauczycielskim przy Państwowej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie, w 1927 r. przemianowanej na Państwową Wyższą Szkołę Gospodarstwa Wiejskiego.

Funkcjonujące zakłady średnio-wyższe³, jak i roczna specjalizacja pedagogiczna na Uniwersytecie Poznańskim — nie były w stanie zaspokoić potrzeb w zakresie przygotowywania kadr nauczycielskich dla oświaty rolniczej.

Swoistą czurę stanowi rok 1927, kiedy to 14 września minister rolnictwa w porozumieniu z ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego — wydał rozporządzenie szczegółowo określające wymagania kwalifikacyjne wobec nauczycieli szkół rolniczych (odnośnie do wykształcenia merytoryczno-zawodowego, praktyki zawodowej, kursu pedagogicznego, praktyki pedagogicznej) oraz powołano następne placówki kształcące kadrę pedagogiczną dla oświaty rolniczej. Były to: utworzona w ramach specjalizacji na czwartym roku studiów Wydziału Rolniczego i Ogrodniczego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie — Sekcja Agronomii Społecznej oraz Państwowe Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku, będące jedenastomiesięczną szkołą zawodową doskonalącą nauczycielki oraz przygotowującą kandydatki do zawodu nauczycielskiego w szkołach rolniczych.

Po likwidacji Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego zorganizowano w latach 1937—1939 dla kandydatów na nauczycieli szkół rolniczych roczne kursy pedagogiczne, a dla czynnych nauczycieli i instruktorów zatrudnionych w szkołach rolniczych — dwu- i trzytygodniowe kursy uzupełniające, które miały miejsce w maju 1939 r.

Wymienione ośrodki kształcące kadrę pedagogiczną dla oświaty rolniczej były uczelniami o różnych typach, poziomach kształcenia i doskonalenia, odznaczające się swoją specyfiką, odróżniającą je od pozostałych. Cechą wspólną natomiast było realizowane w poszczególnych zakładach kształcenie kierunkowe i pedagogiczno-społeczne, mimo iż przebiegało ono w różny

³ Główna Szkoła Gospodarcza Żeńska w Snopkowie podlegała Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. Państwowa Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie — Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego.

sposób. W Głównej Szkole Gospodarczej Żeńskiej kształcono nauczycielki przedmiotów gospodarczych, przekazując jednocześnie wiedzę w zakresie przedmiotów zawodowych, ogólnokształcących, jak i pedagogiczno-psychologicznych⁴.

W Państwowej Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie przygotowanie nauczycieli szkół rolniczych przebiegało inaczej. Należało najpierw ukończyć 3-letnie studia zawodowe na Wydziale Rolniczym lub Ogrodniczym w PWSGW w Cieszynie lub innej wyższej szkole rolniczej bądź na uniwersytecie — wyposażając w wiedzę zawodową, by zostać przyjętym na jednoroczny kurs nauki dla kandydatów na nauczycieli szkół rolniczych i instruktorów rolniczych — na Wydziale Instruktorско-Nauczycielskim⁵. Mimo tytułu wyższej uczelni szkoła cieszyńska administracyjnie należała do szkół średnich i od roku szkolnego 1931/1932 na Wydziale Instruktorско-Nauczycielskim honorowano również świadectwa dyplomowe średniej szkoły rolniczej — po zaliczeniu jednorocznego kursu przygotowawczego.

W Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie nauczycieli szkół rolniczych kształcono na poziomie akademickim, w ramach specjalizacji na ostatnim — czwartym roku studiów Wydziału Rolniczego i Ogrodniczego, w Sekcji Agronomii Społecznej, utworzonej w obrębie Zakładu Polityki Ekonomicznej⁶. Podczas kryzysu gospodarczego ograniczono zakres działalności studium do specjalizowania studentów przy katedrach profesorów Władysława Grabskiego i Zdzisława Ludkiewicza⁷. Kandydaci do zawodu nauczycielskiego w szkołach rolniczych uzyskiwali wykształcenie kierunkowe podczas studiów zasadniczych na Wydziale Rolniczym lub Ogrodniczym. Analogicznie postępowano na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1920—1933. Po zamknięciu Katedry Pedagogiki organizowano kursy celem przekazania wiedzy z zakresu przedmiotów pedagogiczno-psychologicznych. Kursy, które odbyły się w latach 1937—1939, cieszyły się dużym zainteresowaniem.

W Państwowym Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokółce Jadwiga Dziubińska stworzyła wzór szkoły rolniczej jako szkoły pracy, przy zastosowaniu metody twórczej, uczącej przede wszystkim umiętności zastosowania wiedzy teoretycznej w praktyce. Kształcenie nauczycielek szkół rolniczych odbywało się wielotorowo. Wszystkie seminarzystki uczestniczyły

⁴ Na przedmioty pedagogiczno-psychologiczne w Głównej Szkole Gospodarczej Żeńskiej w Snopkowie przeznaczono w programie dużą liczbę godzin dydaktycznych.

⁵ Na Wydziale Instruktorско-Nauczycielskim PWSGW w Cieszynie zdecydowanie większą liczbę godzin dydaktycznych przeznaczono na przedmioty zawodowe, przedmiotem społecznym poświęcając tygodniowo jedynie 14 godzin w semestrze zimowym i 3 godziny w semestrze letnim.

⁶ W programie uwzględniono przedmioty pedagogiczne (na które systematycznie ograniczono godziny dydaktyczne); w ostatnich latach II Rzeczypospolitej przeznaczono na nie tylko po dwie godziny tygodniowo w semestrze zimowym i letnim), ekonomiczno-społeczne i ogólne nauki rolnicze.

⁷ Władysław Grabski — socjologia wsi; Zdzisław Ludkiewicz — polityka ekonomiczna. Por. Cz. Maziur, *Andragogika rolnicza*, Warszawa 1984, s. 49.

w zajęciach pedagogiczno-psychologiczno-społecznych oraz w zajęciach praktycznych. Pozostałe zajęcia z przedmiotów zawodowych odbywały się w zależności od wyuczonej specjalizacji: rolniczej, ogrodniczej, krawieckiej, gospodarstwa domowego lub przedmiotów ogólnokształcących.

Na podstawie dostępnych materiałów źródłowych nie można ustalić, czy w Głównej Szkole Gospodarczej Żeńskiej w Snopkowie pod Lwowem prowadzono również formy dokształcające lub doskonalące, np. w postaci kursów dla nauczycielek szkół gospodarczych¹. Funkcję doskonalącą pełnił natomiast związek „Snopkowianka” (związek absolwentek szkoły snopkowskiej), który zapewniał łączność między absolwentkami szkoły, celem niesienia wzajemnej pomocy w pracy zawodowej. Służył wymianie doświadczeń, organizował zjazdy absolwentek, wycieczki naukowe umożliwiające aktualizację zasobów wiedzy.

Nie zachowały się materiały archiwalne dotyczące działalności Wydziału Instruktorско-Nauczycielskiego Państwowej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszyńcu. Na podstawie pojedynczych informacji, w formie komunikatów prasowych w „Gazecie Rolniczej” można stwierdzić, iż w szkole cieszyńskiej przy Wydziale Instruktorско-Nauczycielskim dla czynnych zawodowo nauczycieli szkół rolniczych organizowano kursy dokształcające: półroczne w zakresie mleczarsko-hodowlanym oraz doskonalące kursy serowarskie.

W Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie jeszcze przed utworzeniem Sekcji Agronomii Społecznej organizowano od 1926 r. pięćmiesięczne kursy dokształcające dla czynnych zawodowo nauczycieli szkół rolniczych. Były to kursy metodyczno-pedagogiczne (przekształcone w kursy typu korespondencyjno-zjazdowego). Przeznaczone były dla kierowników, nauczycieli szkół ludowo-rolniczych. Uczestniczyli w nich również studenci SGGW w Warszawie, pragnący po ukończeniu studiów pracować w oświacie rolniczej.

Dokształcające kursy pedagogiczne organizowane przy Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego pełniły również funkcję doskonalącą polegającą na wymianie myśli odnośnie do programu i metod nauczania w poszczególnych szkołach.

Wśród słuchaczek Państwowego Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokółce, oprócz kandydatek do zawodu nauczycielskiego przygotowujących się w zakresie krawiectwa i gospodarstwa domowego, były czynne zawodowo nauczycielki, które uzupełniały wykształcenie pedagogiczno-metodyczne lub zawodowe albo doskonaliły swoje kwalifikacje z uwzględnieniem potrzeb szkół rolniczych (absolwentki Sekcji Agronomii Społecznej SGGW). Doskonalenie zawodowe realizowane w Seminarium sokółskim pełniło funkcję wyrównawczą polegającą na uzupełnieniu wykształcenia, funkcję wdrożeniową prowadzącą się do nabywania sprawności praktycznych, umiejętności zastosowania wiedzy teoretycznej w praktyce oraz funkcję renowacyjną umożliwiającą aktualizację wiedzy na organizowanych kilkudniowych

¹ Por. E. Wolter, *Główna Szkoła Gospodarcza Żeńska w Snopkowie pod Lwowem (1913–1939)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1997 nr 3–4, s. 169–181.

kursach nauczycielskich, corocznych zjazdach absolwentek, poprzez czasopismo „Ogniwa”, redagowane i wydawane przez związek Sokołowanek, umożliwiające w sposób synkretyczno-komparatystyczny wymianę doświadczeń w zakresie pracy pedagogicznej.

Zakłady kształcące kadrę pedagogiczną dla szkół rolniczych w Drugiej Rzeczypospolitej stanęły przed poważnym wyzwaniem, ponieważ kwestia kształcenia nauczycieli szkół rolniczych była zagadnieniem nowym⁹ w dziejach polskiego szkolnictwa. Powstawały dzięki nieugiętej woli i motywacji działaczy społecznych zaangażowanych w sprawę kształcenia kadr nauczycielskich, rozumiejących istotę i znaczenie pracy nauczycieli szkół rolniczych w przebudowie polskiej wsi.

Główną inicjatorką szkoły snopkowskiej była Janina Karłowiczówna, która podarowała folwark Snopków na cele szkolne. Była długoletnią dyrektorką szkoły, poświęcając się bez reszty walce z trudnościami finansowymi i pozyskiwaniu środków dydaktycznych. Nie było wzoru programu teoretyczno-praktycznego, który stanowiłby przykład dla kadry nauczającej w szkole snopkowskiej „...zagraniczne szkoły zupełnie nie odpowiadały potrzebom polskiego społeczeństwa [...]. Trwały więc ciągle narady z poszczególnymi nauczycielkami i profesorami, aby ustalić ramowy program nauki, raczej stworzyć go dla tego typu uczelni co Snopków”¹⁰. Janina Karłowiczówna zwiedziła zagraniczne szkoły gospodarcze żeńskie, np. austriackie, czeskie, duńskie, aby w Snopkowie — w sposób konstruktywny — zaszczerpić i udoskonalić nowe pomysły i metody w dziedzinie nauczania gospodarstwa domowego.

Z kolei Jadwiga Dziubińska stworzyła w Sokołówku szkołę autorską, wypracowując w niej nowe metody nauczania, podporządkowane kształtowaniu osobowości kandydatek do zawodu nauczycielskiego w szkołach rolniczych. Podobnie jak Janina Karłowiczówna — Dziubińska była świetną organizatorką, co pozwalało — mimo zdecydowanie trudnej sytuacji materialnej — na utrzymanie i prowadzenie szkoły.

Władysław Grabski w ramach Zakładu Polityki Ekonomicznej utworzył Sekcję Agronomii Społecznej ponieważ był przekonany, iż bez rozwoju kulturalnego i moralnego wsi — jej postęp materialny jest niemożliwy¹¹.

Próba oceny kształcenia i doskonalenia nauczycieli szkół rolniczych w Drugiej Rzeczypospolitej — pod względem jakościowym — wymaga rozpatrzenia materialnych warunków pracy dydaktyczno-wychowawczej, doboru kadry nauczającej, treści nauczania oraz różnych form działalności dydaktyczno-wychowawczej. Wszystkie uczelnie borykały się z ogromnymi

⁹ Pomijając niezrealizowane projekty oraz pojedyncze — nieliczne próby w tym zakresie.

¹⁰ J. Karłowiczówna, *Snopków. Początki rozwoju i trudności*, „Agronomia Społeczna i Szkolnictwo Rolnicze” 1936 nr 9, s. 235.

¹¹ Z. J. Przychodzeń, *Życie oraz działalność społeczna i naukowa profesora Władysława Grabskiego*, w: *Wokół postaci Władysława Grabskiego. Materiały z sesji naukowej poświęconej życiu i działalności profesora Władysława Grabskiego*, Warszawa 1989, s. 13.

trudnościami finansowymi utrudniającymi działalność dydaktyczno-wychowawczą, mimo to wyposażone były w niezbędne środki dydaktyczne, umożliwiające kształcenie swoich słuchaczy. Z powodu złej sytuacji materialnej ograniczono zakres działania Sekcji Agronomii Społecznej SGGW w Warszawie, które początkowo rozwijało się pomyślnie dzięki dotacjom Ministerstwa Rolnictwa. Ograniczenie dotacji w latach kryzysu gospodarczego sprawiło, że w ostatnich latach przed klęską wrześniową 1939 r. specjalizację zdobywało zaledwie kilka osób rocznie. Brak dostatecznych środków finansowych był przyczyną prób zamknięcia Głównej Szkoły Gospodarczej Żeńskiej w Snopkowie pod Lwowem. Janina Karłowiczówna zabiegała o subwencje w Ministerstwie WRiOP oraz w Ministerstwie Rolnictwa na prowadzenie szkoły i niezbędne pomoce naukowe. Trudne warunki finansowe sprawiły, że zawieszono działalność Państwowego Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku. Po śmierci Jadwigi Dziubińskiej, w latach 1937—1938 prowadzono w Sokolówku tylko czteromiesięczne kursy dla nauczycielek gospodarstwa domowego oraz miesięczne kursy pedagogiczne.

Bardzo zła sytuacja materialna niezmiernie utrudniała właściwe przygotowanie kadry pedagogicznej dla oświaty rolniczej. Jednak z uznaniem należy podkreślić, iż zakłady zajmujące się kształceniem i doskonaleniem nauczycieli szkół rolniczych w Drugiej Rzeczypospolitej dysponowały wysoko wykwalifikowaną kadrę nauczającą. Dobór nauczycieli nie był przypadkowy. Zarówno w Głównej Szkole Gospodarczej Żeńskiej w Snopkowie, jak i w Państwowej Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie oraz w Państwowym Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku, nie będących przecież uczelniami akademickimi, wykładowcami byli wybitni uczeni, nierzadko luminarze nauk rolniczych i społecznych. Sprzyjało to utrzymaniu wysokiego poziomu nauki. Grono nauczające w Sekcji Agronomii Społecznej SGGW oraz na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego składało się z uczonych znanych nie tylko w Polsce, ale i za granicą — absolwentów znanych wyższych uczelni, takich jak Akademia Rolnicza w Dublinach, Studium Rolnicze Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wydział Agronomiczny Uniwersytetu Lipskiego, Studium Rolnicze w Halle, Wydział Melioracji Politechniki w Monachium, Wyższa Szkoła Rolnicza w Wiedniu i inne.

Program nauczania w omawianych uczelniach tworzyły przedmioty ogólnokształcące, zawodowe, z zakresu rolnictwa, ogrodnictwa, gospodarstwa domowego (w zależności od typu uczelni i jej zadań) oraz pedagogiczne. Na przedmioty pedagogiczno-psychologiczne w Głównej Szkole Gospodarczej Żeńskiej w Snopkowie oraz w Państwowym Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku przeznaczono stosunkowo dużą liczbę godzin dydaktycznych, uwzględniając potrzeby środowiska wiejskiego, rolę, jaką spełnia nauczyciel pracujący w tym środowisku, oraz kulturotwórczą funkcję szkoły rolniczej — jej zadania w procesie przeobrażeń społeczno-kulturowych wsi polskiej. Program kursów pedagogicznych przy Wydziale Rolniczo-Leś-

nym Uniwersytetu Poznańskiego obejmował przede wszystkim przedmioty pedagogiczno-społeczne. Na Wydziale Instruktorско-Nauczycielskim PWSGW w Cieszynie natomiast i w Sekcji Agronomii Społecznej SGGW zamiast przedmiotów pedagogiczno-psychologicznych przekazywano wiedzę z przedmiotów społecznych, uwzględniających zagadnienia pedagogiczno-psychologiczne oraz nauki ekonomiczne, ponieważ te dwie uczelnie — oprócz nauczycieli szkół rolniczych — kształciły przyszłych pracowników agronomii społecznej oraz instruktorów kółek rolniczych, izb rolniczych, wydziałów powiatowych. Absolwenci mieli prawo nauczania w szkołach rolniczych i zajmowania stanowisk instruktorskich.

Kryterium intelektualne nie jest jedynym kryterium przydatności do pracy nauczycielskiej. W kształceniu kadr nauczycielskich dla oświaty rolniczej pryncypialne znaczenie ma kształtowanie osobowości przyszłego nauczyciela. „Rezultaty bowiem pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły rolniczej są uzależnione w wysokim stopniu od wpływu nauczyciela na środowisko, w którym uczniowie będą w przyszłości pracować”¹². Główna Szkoła Gospodarcza Żeńska w Snopkowie oprócz dobrego przygotowania naukowego, zwłaszcza z zakresu gospodarstwa domowego, kształtowała osobowościowe dyspozycje kierunkowe, przygotowując swoje słuchaczki do pracy społecznej. Szczególną troską w szkole snopkowskiej otaczano wychowanie etyczno-narodowe oraz szeroko zakrojoną praktykę w zakresie pracy społecznej, której celem było budzenie zamiłowania do pracy w środowisku wiejskim. Słuchaczki wdrażano do pracy na rzecz najbliższego środowiska. Uczennice opiekowały się dziećmi w zorganizowanym przez siebie przedszkolu, samodzielnie pozyskując środki finansowe na jego utrzymanie. Bezpłatnie udzielały korepetycji dzieciom ze szkół podstawowych, prowadziły świetlicę dla młodzieży. Dzieciom z rodzin wielodzietnych własnoręcznie przygotowywały przybory szkolne, prowadziły bibliotekę, urządzały odczyty dla okolicznych mieszkańców oraz kursy dla gospodyń wiejskich. Na terenie szkoły funkcjonowała poradnia dla matki i dziecka. Prowadzone w szkole wychowanie kształtowało postawę społeczną przyszłych nauczycielek, było ważnym składnikiem ich uspołecznienia, pozwoliło zrozumieć istotę przyszłej pracy zawodowej.

Rozbudzeniu zamiłowania do pracy w wiejskiej szkole służyło prowadzone przez Jadwigę Dziubińską Państwowe Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku, w którym organizację nauki dostosowano do metod pracy w szkołach rolniczych. Jadwiga Dziubińska stworzyła placówkę wzorcową, której doświadczenia absolwentki Sokolówka przenosiły na grunt swoich szkół. Sokolówek, jako model zakładu przygotowującego kadrę pedagogiczną dla szkół rolniczych, był swoistym unikatem — seminarium realizowało przygotowanie do pracy z młodzieżą na zasadzie współdziałania i samorządu koleżeńskiego. Ponieważ w jednym budynku mieszkaly i uczyły się zarówno uczennice Uniwersytetu Ludowego, jak i słuchaczki Seminarium

¹² St. Michalski, *Szkoła rolnicza a środowisko*, Warszawa 1969, s. 56.

Nauczycielskiego, stąd w praktyce realizowano dobrą organizację życia szkolnego oraz metody nauczania i wychowania w szkole rolniczej, jako postępowej szkole pracy. Seminarium położone było w środowisku wiejskim, podstawę nauczania stanowiły zajęcia praktyczne, podczas których seminarzystki samodzielnie wykonywały wszystkie prace, prowadziły korespondencję szkolną, księgi ewidencyjne, przyjmowały interesantów. W działalności dydaktyczno-wychowawczej opierano się na idei samorządności (przy czym samorząd zrzeszał całą społeczność szkolną, a nie tylko aktyw) i spółdzielczości, kładąc nacisk na samowychowanie. Seminarium przygotowywało swoje seminarzystki do udziału w życiu społecznym, pobudzało do podejmowania wspólnych decyzji, uczyło samodzielności i pracy w środowisku wiejskim. Podobnie jak „Snopkowniki” — słuchaczki Seminarium sokółowskiego prowadziły przed-szkole, bibliotekę, kursy w zakresie gospodarstwa domowego dla gospodyń i dziewcząt wiejskich, organizowały okolicznościowe akademie dla młodzieży, ucząc się w ten sposób uczestniczenia w procesie przeobrażeń społeczno-kulturowych wsi polskiej.

Zę względu na prowadzone na wysokim poziomie kształcenie i doskonalenie pedagogiczno-psychologiczne, zawodowe oraz kształtowanie nastawienia prospołecznego, bardzo wysoko cenię przydatność zarówno Głównej Szkoły Gospodarczej Żeńskiej w Snopkowie, jak i Państwowego Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokółówku w przygotowaniu kadr pedagogicznych dla szkół rolniczych w Drugiej Rzeczypospolitej, nie ujmując jednocześnie roli Wydziału Instruktorско-Nauczycielskiego PWSGW w Cieszynie, Sekcji Agronomii Społecznej SGGW w Warszawie oraz Wydziału Rolniczo-Leśnego UP w tym zakresie. Niedostatki archiwaliów nie pozwalają dokładnie prześledzić działalności uczelni cieszynskiej, warszawskiej i poznańskiej, stąd trudno ocenić ich rolę w kształceniu i doskonaleniu nauczycieli szkół rolniczych w dwudziestolecu Polski międzywojennej, tym bardziej że te uczelnie kształciły również przyszłych pracowników agronomii społecznej. Wincenty Pawlikowski podaje, iż „...zapewne metody kształcenia w Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie zasługują na bliższą analizę, będąc szkołą nieakademicką, placówka ta potrafiła osiągnąć wyjątkowo dobre rezultaty”¹³.

Należy dodać, iż niektóre absolwentki Głównej Szkoły Gospodarczej Żeńskiej w Snopkowie i Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie — ze specjalnością w Sekcji Agronomii Społecznej, doskonalily swoje umiejętności zawodowe podczas jedenastomiesięcznego kursu w Państwowym Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokółówku. Daje to asumpt do konstatacji, iż seminarium prowadzone przez Jadwigę Dziubińską pełniło szczególną rolę w doskonaleniu kwalifikacji zawodowych żeńskiej kadry nauczającej w szkołach rolniczych. Opracowana przez Jadwigę Dziubińską i realizowana w Sokółówku koncepcja programowa i dydaktyczno-wychowaw-

¹³ W. P a w l i k o w s k i, *Agronomia społeczna. Rozwój agronomii społecznej w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1975, s. 67.

cza, jako model zakładu przygotowującego kadre pedagogiczną dla szkół rolniczych, pierwszego tego typu w Polsce, była bardzo przydatna, co potwierdzają również pamiętniki absolwentek seminarium.

2. KRYTERIUM ILOŚCIOWE

Szczupłość bazy źródłowej dotyczącej Wydziału Instruktorско-Nauczycielskiego PWSGW w Cieszynie, Sekcji Agronomii Społecznej SGGW w Warszawie oraz Katedry Pedagogiki Wydziału Rolniczo-Leśnego UP w zakresie kształcenia, doksztalcenia i doskonalenia nauczycieli szkół rolniczych sprawia, iż bardzo trudno skonstatować, które z analizowanych w niniejszej pracy ośrodków kształcących i doskonalących kadre pedagogiczną dla szkół rolniczych pełniło pierwszorzędne znaczenie.

Na podstawie danych źródłowych ustalono, że pod względem ilościowym pierwszorzędną rolę pełniła Główna Szkoła Gospodarcza Żeńska w Snopkowie pod Lwowem¹⁴ (do 1935 r. — 343 absolwentki) oraz Państwowe Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku (ogółem 230 absolwentek). Państwową Wyższą Szkołę Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie kończyło przeciętnie 50 osób rocznie. Brak danych źródłowych sprawia, iż niemożliwe jest ustalenie, ilu z nich kontynuowało naukę na Wydziale Instruktorско-Nauczycielskim (w 1930 r. — 24 słuchaczy)¹⁵. Profesor Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie — Stanisław Wiśniewski podaje, iż absolwenci tego wydziału stosunkowo rzadko wstępowali do szkolnictwa rolniczego, obejmując stanowiska instruktorskie w agronomii społecznej¹⁶. Podobnie kształtowały się losy absolwentów Sekcji Agronomii Społecznej SGGW (ogółem ok. 100 absolwentów)¹⁷.

Na podstawie materiałów archiwalnych można ustalić jedynie 50 absolwentów (20 — rocznego kursu w r. akad. 1938/1939 i ok. 30 — kursu prowadzonego w maju 1939 r.) kursów pedagogicznych prowadzonych przy Wydziale Rolniczo-Leśnym UP. Z pewnością było ich więcej, biorąc pod uwagę działalność Katedry Pedagogiki w latach 1920—1933, oraz absolwentów kursu rocznego w r. akad. 1937/1938.

3. ADEKWATNOŚĆ KSZTAŁCENIA W STOSUNKU DO POTRZEB

Odzyskanie niepodległości państwa polskiego odmieniło warunki rozwoju oświaty rolniczej. Prof. Tadeusz Wiczorek podaje, iż w pierwszych latach II

¹⁴ Szkoła funkcjonowała aż do wybuchu wojny w 1939 r.

¹⁵ Cz. Maziarz, *Andragogika rolnicza*, s. 49.

¹⁶ St. Wiśniewski, *Kształcenie nauczycieli szkół rolniczych*, s. 12. Por. J. Miąsło, *Szkoły zawodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1988, s. 176.

¹⁷ W pierwszym okresie funkcjonowania Sekcji — specjalizację z agronomii społecznej kończyło kilkanaście osób rocznie. W ostatnich latach II Rzeczypospolitej tylko kilka osób rocznie.

Rzeczypospolitej nauczyciele szkół rolniczych rekrutowali się głównie spośród absolwentów średnich i wyższych szkół rolniczych bez niezbędnego przygotowania pedagogicznego. W dwudziestoleciu międzywojennym w podnoszeniu kwalifikacji nauczycieli szkół rolniczych dużą rolę odegrało Zrzeszenie Nauczycielstwa Szkół Gospodarstwa Wiejskiego poprzez organizowanie kursów pedagogicznych, zjazdów naukowych, konferencji oraz wycieczek dla nauczycieli¹⁸. Kursy dokształcające dla nauczycieli szkół rolniczych organizowało również Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz towarzystwa i organizacje rolnicze¹⁹. Formą doskonalenia nauczycieli szkół rolniczych było również czytelnictwo, „pozytywną rolę w rozwoju czytelnictwa odegrały «Szkolnictwo i Oświata Rolnicza», «Agronomia Społeczna i Szkolnictwo Rolnicze», «Gazeta Rolnicza», «Rolnictwo», «Rolnik», «Przewodnik Kółek Rolniczych» i inne”²⁰.

Kształcenie i doskonalenie nauczycieli szkół rolniczych, odbywające się w Głównej Szkole Gospodarczej Żeńskiej w Snopkowie, na Wydziale Instruktorско-Nauczycielskim Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie²¹, w Sekcji Agronomii Społecznej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, w Uniwersytecie Poznańskim (Katedra Pedagogiki; kursy przy Wydziale Rolniczo-Leśnym) oraz w Państwowym Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku, nie mogły zaspokajać bieżących, stale rosnących potrzeb. Absolwenci tych szkół pracowali na terenie całej Rzeczypospolitej. „Snopkowniki” znajdowały pracę jako nauczycielki ludowych szkół rolniczych lub gospodarstwa domowego przy szkołach powszechnych. Pracowały w szkołach zawodowych i seminariach gospodarczych — „...i-losć poszukujących pracy [...] nie dochodzi 3%, a często spada poniżej 1%”²². Absolwentki Państwowego Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku były przygotowane do nauczania przedmiotów rolniczych, ogrodniczych, ogólnokształcących, prac ręcznych oraz gospodarstwa domowego. Ich kwalifikacje cieszyły się dużym uznaniem w szkołach rolniczych. Absolwenci Wydziału Instruktorско-Nauczycielskiego Państwowej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie oraz Sekcji Agronomii Społecznej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie po skończeniu nauki podejmowali pracę zarówno w agronomii społecznej, jak i w szkołach rolniczych jako nauczyciele przedmiotów rolniczych i ogrodniczych. Na Uniwersytecie Poznańskim kształcono i dokształcano przede wszystkim czyn-

¹⁸ T. W i e c z o r e k, *Kształcenie i dokształcanie nauczycieli szkół rolniczych*, Warszawa 1980, s. 47—50.

¹⁹ *Ibidem*, s. 57—66.

²⁰ *Ibidem*, s. 67.

²¹ Główna Szkoła Gospodarcza Żeńska w Snopkowie i Państwowa Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie uznane zostały za szkoły typu eksperymentalnego, nie miały statusu pełnej szkoły wyższej. Por. J. M i a s o, *Szkoły zawodowe...*, s. 177.

²² J. K a r ł o w i c z ó w n a, *O ewolucjach wewnętrznych Snopkowa*, „Agronomia Społeczna” 1937 nr 4, s. 113.

nych zawodowo nauczycieli i instruktorów szkół rolniczych. Zakłady przygotowujące nauczycieli szkół rolniczych w II Rzeczypospolitej, w swojej praktyce dydaktyczno-wychowawczej starały się wpoić przyszłym pedagogom ideał nauczyciela szkoły rolniczej. Oprócz dobrych kwalifikacji zawodowych oraz kompetencji pedagogiczno-psychologicznych nauczyciel szkoły rolniczej powinien wykazać się cierpliwością, uczciwością, zamiłowaniem do pracy na rzecz najbliższego środowiska, odpowiednimi właściwościami psychicznymi wywołującymi rozwijanie samodzielnego myślenia, odpowiedzialność, twórczą postawę uczniów. Kandydatów na nauczycieli szkół rolniczych w Polsce międzywojennej przygotowywano do przyszłej pracy, kształtując postawę społeczną, otwartą postawę esencjalną wyrażającą się w przekonaniu „istnieć, jeśli mogę pomagać innym”.

Zakłady kształcące i doskonalące nauczycieli szkół rolniczych w dwudziestoleciu międzywojennym: prywatne i państwowe (żenińskie i koedukacyjne) — ze względu na dość wysokie opłaty nie były instytucjami dostępnymi dla środowisk najuboższych²³.

W omawianym okresie, w szkolnictwie rolniczym niższym i średnim pracowało 898 nauczycieli²⁴. Przyczyną utrudniającą zorganizowanie odpowiedniego systemu kształcenia nauczycieli dla szkolnictwa rolniczego był brak jednolitego kierownictwa szkół rolniczych stopnia niższego i średniego²⁵. Niższe szkoły rolnicze podlegały do 1932 r. Ministerstwu Rolnictwa i Dóbr Państwowych, szkoły średnie do 1928 r. — Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a w latach dalszych do 1932 r. — Ministerstwu Rolnictwa. Dopiero w 1932 r. wszystkie szkoły przeszły pod opiekę Ministerstwa WRiOP.

Ze względu na postępującą w ostatnich latach dwudziestolecia międzywojennego pauperyzację zawodu — wielu nauczycieli rezygnowało z pracy w szkole bądź swoją posesję traktowało jako zajęcie tymczasowe.

Ucieczce z zawodu towarzyszył brak dopływu nowych kadr nauczycielskich, spowodowany zawieszeniem Państwowego Seminarium dla Nauczycielek Szkół Rolniczych w Sokolówku (w którym w latach 1937—1938 organizowano jedynie kursy czteromiesięczne) oraz ograniczeniem zakresu działalności Sekcji Agronomii Społecznej SGGW w Warszawie²⁶, którą w ostatnich latach II Rzeczypospolitej kończyło zaledwie kilka osób rocznie.

Do wybuchu wojny, we wrześniu 1939 r. przetrwała szkoła snopkowska. Z dniem 1 września 1938 r. planowano ją przereorganizować na Prywatny Instytut Gospodarczego Kształcenia Kobiet im. Janiny Karłowicz. Celem

²³ J. Miąsło, *Szkoły zawodowe...*, s. 220.

²⁴ St. Wiśniewski, *Kształcenie nauczycieli...*, s. 15.

²⁵ T. Wiczczyński, *Kształcenie nauczycieli szkół rolniczych w Polsce w latach 1918—1939*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Warszawie”. Seria Historyczna, 11, Warszawa 1974, s. 48.

²⁶ Sekcja przetrwała do wybuchu wojny we wrześniu 1939 r. Por. W. Pawlikowski, *Agronomia...*, s. 67.

instytutu miało być przygotowanie zawodowe, pedagogiczne nauczycielek gospodarstwa domowego dla szkół gospodyń wiejskich oraz szkół gospodarczych. W Państwowym Centralnym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, w zespole akt Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego zachował się program i organizacja studiów²⁷ w projektowanym instytucie oraz jego statut²⁸, jak również korespondencja²⁹ między Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego i Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dotycząca reorganizacji szkoły³⁰.

Z początkiem roku szkolnego 1939/1940 Wydział Instruktorско-Nauczycielski Państwowej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie, miał być przekształcony na Państwowy Rolniczy Kurs Pedagogiczny³¹. Ze względu na wypadki wojenne zarządzenie nie weszło w życie. Na Uniwersytecie Poznańskim planowano również kontynuować akademickie kursy pedagogiczne dla czynnych zawodowo nauczycieli i instruktorów szkół rolniczych³², czemu przeszkodził wybuch II wojny światowej.

²⁷ Państwowe Centralne Archiwum Historyczne we Lwowie (PCAHU), zesp. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego (KOSL), sygn. 179/4/522, k. 1—11. Program i organizacja studiów gospodarczych w Prywatnym Instytucie Gospodarczego Kształcenia Kobiet im. Janiny Karłowicz w Snopkowie (maszynopis).

²⁸ Statut miał wejść w życie 1 września 1939 r. Por. PCAHU, zesp. KOSL, sygn. 179/4/524, k. 8—14. Statut Prywatnego Instytutu Gospodarczego Kształcenia Kobiet im. Janiny Karłowicz w Snopkowie (maszynopis).

²⁹ *Ibidem*, sygn. 179/4/523, k. 2, 2v, 4, 5, 14—16v.

³⁰ Instytut miał być 3-letnią nicakademią szkołą z internatem.

³¹ Zarządzenie Ministra WRiOP o reorganizacji Państwowej Wyższej Szkoły Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie, z 30 czerwca 1939 r. Dz. Urz. Min. WRiOP 1939 nr 5 poz. 192, s. 280.

³² „Kursy Pedagogiczne przy Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego — lata 1937—1939”, (b.k.). Odpis pisma do Min. WRiOP (Departament Szkolnictwa Zawodowego) Nr 181/38—39, z 30.04.1939 r.; Archiwum Uczelniane Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Rektorat, sygn. 15/724, k. 264. Pismo sekretarza kursów z 26.06.1939 r.